

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра фінансів
(найменування кафедри)

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

_____
(підпис)
“ ____ ” _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності
072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
(шифр та найменування спеціальності)
за освітньою програмою
Управління публічними фінансами
(назва освітньої програми)
на тему: «Державний бюджет як інструмент макроекономічного
регулювання»

Виконавець:

студентка факультету
Центру заочної форми навчання
Могілей Крістіна Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Науковий керівник:

д.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)
Слатвінська Марина Олександрівна
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

ОДЕСА-2024

АНОТАЦІЯ

Могілей К. А. «Державний бюджет як інструмент макроекономічного регулювання».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності «072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» за освітньою програмою професійного спрямування «Управління публічними фінансами». – Одеський національний економічний університет. Одеса, 2024.

У роботі розглянуто теоретичні засади державного бюджету як інструменту макроекономічного регулювання, його сутність, функції та механізми формування. Досліджено еволюцію бюджетної системи України, а також вплив бюджетного регулювання на економічний розвиток країни.

Досліджено динаміку та структуру доходів і видатків державного бюджету України, оцінено стан збалансованості бюджету, а також проаналізовано ключові тенденції дефіциту бюджету та його вплив на економіку.

Запропоновано напрями вдосконалення бюджетної політики України, включаючи досвід розвинутих країн, зокрема стосовно підвищення ефективності управління бюджетними ресурсами, зменшення дефіциту бюджету та посилення його ролі у забезпеченні економічної стабільності.

Ключові слова: Державний бюджет, макроекономічне регулювання, бюджетна політика, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетний дефіцит, збалансованість бюджету, економічна стабільність.

ANNOTATION

Mohiliei K. A. "The State Budget as an Instrument of Macroeconomic Regulation".

Qualification work for obtaining a master's degree in the specialty "072 Finance, Banking, Insurance and Stock Market" under the educational program of the professional direction "Public Finance Management". - Odessa National Economic University. Odessa, 2024.

The paper considers the theoretical principles of the state budget as an instrument of macroeconomic regulation, its essence, functions and mechanisms of formation. The evolution of the budget system of Ukraine, as well as the impact of budget regulation on the economic development of the country, is studied.

The dynamics and structure of revenues and expenditures of the state budget of Ukraine are studied, the state of budget balance is assessed, and the key trends of the budget deficit and its impact on the economy are analyzed.

Directions for improving Ukraine's budget policy are proposed, including the experience of developed countries, in particular regarding increasing the efficiency of budget resource management, reducing the budget deficit and strengthening its role in ensuring economic stability.

Keywords: State budget, macroeconomic regulation, budget policy, budget revenues, budget expenditures, budget deficit, budget balance, economic stability.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	4.
РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ У СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	8
1.1. Історичні аспекти становлення бюджетної системи України.....	8
1.2. Економічний зміст, сутність та структура Державного бюджету України.....	15
1.3. Роль Державного бюджету як інструмента макроекономічного регулювання.....	25
РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....	31
2.1. Особливості наповнення дохідної частини Державного бюджету України.....	31
2.2. Аналіз видаткової частини Державного бюджету: структура і напрями фінансування.....	38
2.3. Вплив бюджетного дефіциту на економічний розвиток України.....	46
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	54
3.1. Інтеграція міжнародного досвіду для покращення бюджетного регулювання економічних процесів в Україні.....	54
3.2. Пропозиції щодо підвищення впливу Державного бюджету на макроекономічну стабільність України.....	66
ВИСНОВКИ.....	81
Список використаних джерел.....	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Державний бюджет є ключовим інструментом макроекономічного регулювання, який сприяє забезпеченню економічної стабільності та розвитку країни через управління економічним зростанням, рівнем безробіття, інфляцією, розподілом доходів та підтримку соціальних гарантій.

У сучасних умовах економічної нестабільності, високих ризиків фінансових криз, а також необхідності адаптації до змін глобальної економіки, державний бюджет виступає як важливий механізм впливу на економічні процеси. Його роль особливо актуальна в періоди економічних спадів або криз, коли уряд має можливість коригувати макроекономічні дисбаланси через фінансову політику – шляхом змін у податковій системі, витратах на соціальні потреби, інфраструктурні проекти, субсидії та гранти.

Зокрема, в Україні, де економіка вражена політичними та соціальними викликами, зокрема, війною, відновлення та ефективне використання державного бюджету є важливим завданням для забезпечення національної безпеки, стабільності фінансової системи та підтримки соціальних ініціатив. Використання бюджету як інструменту макроекономічного регулювання здатне стимулювати економічне зростання, зменшувати соціальну нерівність та покращувати якість життя населення, забезпечуючи фінансування ключових напрямків розвитку.

Правильно організована система управління державним бюджетом є основою економічної стабільності та ефективного розвитку країни. Вона забезпечує не лише стабільне фінансування державних програм, але й створює умови для зростання економіки, підтримки соціальних ініціатив та інфраструктурних проектів. Для цього важливо розробити чітку стратегію формування бюджету, яка включає раціональне використання коштів, ефективне розподілення фінансових ресурсів між різними секторами економіки та моніторинг витрат, щоб забезпечити їх прозорість та підзвітність.

Дослідженням питань управління державним бюджетом в Україні займалися такі науковці, як: Арістов Ю. Ю., Марченко А. П., Чугунов І. Я., Радіонов Ю. Д. та інші. Разом з тим деякі аспекти, зокрема щодо оптимізації державних видатків, планування бюджетних дефіцитів та розподілу бюджетних коштів, залишаються малодослідженими в контексті сучасних економічних викликів. Це вказує на необхідність подальших наукових досліджень, що стосуються вдосконалення механізмів управління державним бюджетом, що й обумовлює актуальність обраної теми та визначає мету і завдання цієї кваліфікаційної роботи.

Мета роботи полягає в дослідженні ролі державного бюджету як інструменту макроекономічного регулювання та розробці пропозицій щодо вдосконалення його функціонування для досягнення економічної стабільності та сталого розвитку країни.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- дослідити історичні аспекти становлення бюджетної системи України;
- розглянути економічний зміст, сутність та структуру Державного бюджету України;
- з'ясувати роль Державного бюджету як інструмента макроекономічного регулювання;
- дослідити особливості наповнення дохідної частини Державного бюджету України;
- проаналізувати видаткову частину Державного бюджету, дослідити структуру і напрями фінансування;
- оцінити вплив бюджетного дефіциту на економічний розвиток України;
- розглянути особливості міжнародного досвіду для покращення бюджетного регулювання економічних процесів в Україні;
- надати рекомендації щодо підвищення впливу Державного бюджету на макроекономічну стабільність України.

Об'єкт дослідження: процес формування та використання державного бюджету як інструменту макроекономічного регулювання в Україні.

Предмет дослідження: теоретико-методичні засади процесу формування та управління державним бюджетом як інструментом макроекономічного регулювання в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі застосовано комплекс методів: діалектичний метод використовується для вивчення теоретичних основ функціонування державного бюджету; метод наукової абстракції – для формулювання основних концепцій; історико-логічний метод для дослідження етапів розвитку бюджетної системи в Україні; економіко-статистичний і графічний використовується для аналізу бюджетних надходжень та витрат, а також виявляти тенденції через статистичні дані та графіки; метод порівняння застосовується для порівняння української бюджетної системи з іншими країнами; методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції – для оцінки впливу бюджету на економічний розвиток країни; метод моделювання та прогнозування – для створення математичної моделі для оцінки результатів макроекономічних змін та прогнозування впливу економічних стратегій на фінансову стабільність і розвиток країни.

Теоретичною основою дослідження є основні положення теорії державних фінансів, макроекономічного регулювання, а також наукові дослідження вітчизняних та міжнародних вчених у галузі бюджетної політики, фінансового управління та економічного розвитку.

Інформаційною базою дослідження законодавчі та нормативно-правові акти України, що регулюють питання державного бюджету, фінансової політики та макроекономічного регулювання, статистичні матеріали Міністерства фінансів України, а також наукові праці, монографії та публікації українських, які досліджують функціонування державного бюджету, його вплив на економічну стабільність та розвиток країни, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є спробою комплексно дослідити роль державного бюджету як інструменту макроекономічного регулювання, використовуючи сучасні методи аналізу, що дозволило сформулювати нові концептуальні положення та висновки щодо

оптимізації механізмів бюджетного планування та управління фінансовими ресурсами, а також розробити практичні рекомендації для підвищення ефективності державного бюджету в умовах глобальних економічних змін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в сформульованих основних положеннях, висновках і пропозиціях, які дозволяють визначити ефективні механізми управління державним бюджетом як інструментом макроекономічного регулювання в Україні, зокрема:

- результати дослідження можуть бути використані для подальшого аналізу проблем управління державним бюджетом та оптимізації процесу формування фінансових ресурсів;
- можуть сприяти вдосконаленню моніторингу фіскальних наслідків бюджетної політики та оцінки ефективності витрат у різних секторах економіки;
- практична діяльність може включати рекомендації щодо удосконалення механізмів розподілу та використання бюджетних коштів для забезпечення стабільного економічного розвитку.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 93 сторінки. Робота містить 7 таблиць, 19 рисунків. Список використаних джерел містить 63 найменування, як розміщені на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ У СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Історичні аспекти становлення бюджетної системи України

Бюджетна система України поступово розвивалася, адаптуючись до змін у політичній системі та соціально-економічних умовах, що виникали на різних етапах її історичного розвитку.

Україна пройшла через різні етапи становлення державності: від часів Київської Русі та Запорозької Січі до Української Народної Республіки і сучасної незалежної держави. Формування держави було тісно пов'язане із розвитком ключових інститутів, таких як армія, органи управління, фінансова система, національна валюта, а також податкова і митна системи. Важливою частиною цього процесу стало створення державної казни – спеціального фонду публічних фінансів, необхідного для виконання функцій держави. Кожна країна, відповідно до свого державного і територіального устрою, формує бюджетну систему на основі певних принципів.

Перший період бюджетної історії України охоплює епоху Київської Русі (IX–XII ст.), коли основним джерелом наповнення державної скарбниці була данина, яку сплачували підкорені народи, переважно у вигляді хутра. Проте вже з XI століття дедалі важливішу роль починають відігравати внутрішні джерела доходів. Таким чином, частина фінансів до київської скарбниці стала надходити від князівств, які входили до складу Київської держави [1, с. 73].

Узагальнено доходи та витрати княжої казни Київської Русі можна поділити на кілька основних джерел і напрямків:

- до зовнішніх джерел доходів належала військова здобич, данина, зібрана з підкорених народів, подарунки від дружніх держав, а також мито, яке стягувалося за зовнішню торгівлю. Внутрішні джерела доходів включали прибутки з інших князівств Київської Русі, доходи від судочинства, податкові платежі, надходження від надання позик і господарської діяльності;

- до зовнішніх витрат належали витрати на посольські місії до інших держав, подарунки союзним країнам, а також оплата військової допомоги від інших народів. Внутрішні витрати включали утримання княжого двору, адміністративних органів, збройних сил, будівництво нових поселень і споруд, задоволення поточних соціальних потреб, а також утримання релігійних закладів.

Внутрішні доходи формувалися переважно за рахунок різних видів мита та зборів, які виконували роль податків. Мита поділялися на два основні типи: заставне, яке стягувалося на початку торгівлі або за право проїзду, і торговельне, пов'язане безпосередньо з торговими операціями. Податкові платежі існували в різних формах, серед яких були данина, подать, поклони, корми та побори.

Період XIV–XVI століть є наступним етапом розвитку бюджетної системи України, який супроводжувався кризовими явищами, а також занепадом у культурній та духовній сферах., а також руйнуванням політичних і династичних зв'язків з іншими регіонами, що стало наслідком монголо-татарської навали. Після занепаду Києва центр економічного та культурного життя перемістився до Галицько-Волинського князівства. Проте з ослабленням його впливу почалися істотні зміни в економічному та політичному житті українських територій. В результаті Україна потрапила під вплив Литви, Польщі та Росії, які з XIV століття почали суттєво посилювати свої позиції в регіоні [2, с. 21].

Економіка України цього періоду базувалася на скотарстві, землеробстві, різних видах промислів і торгівлі. Особливо розвиненими в цей період були галузі скотарства, а також промисли, такі як видобуток солі, деревообробка, мисливство, рибальство та бортництво. На цьому етапі діяли різні рівні податкових зборів: загальнодержавний, князівський, повітовий, сільський, а також збори для окремих панів або осадчих.

Відповідно, платниками податків виступали міста, села та приватні власники майна. Держава стягувала мито в грошовій, натуральній чи відробітковій формах, яке збирали землевласники, через чий володіння

проходили торговельні шляхи. Крім того, частина державних доходів формувалася за рахунок відрахувань від судових дій.

Наступний етап еволюції бюджетних відносин на території сучасної України пов'язаний із становленням українського козацтва в XV-XVIII століттях. Економічна структура Запорізької Січі складалася з двох основних секторів: січового та індивідуального господарства. Січове господарство, у свою чергу, поділялося на загально січове та курінне. Курінь функціонував як незалежна господарська одиниця, що мала власне майно і доходи, якими Кіш не мав права управляти. Головними сферами діяльності козаків були скотарство, рибальство, розведення свійських тварин, землеробство, видобуток та постачання солі, а також вирощування зернових [3, с. 40].

Суттєву частину доходів Запорізька Січ отримувала завдяки зовнішнім надходженням, зокрема військовій здобичі та царській платні. Проте військова здобич не становила основного джерела доходів – більшу частину прибутків забезпечувала торгівля. Це включало продаж товарів за межами Січі та сплату податків від продажу товарів на території Січі (податки стягувалися шляхом підвищення цін на товари), а також мито за транзит товарів. Крім того, важливими складовими доходів були задоволення претензій з боку інших держав і фінансування військових операцій поза межами Січі, потребувало спорядження Запорізького війська. Не менш важливими для економічної стабільності Січі були постачання продуктів від царського уряду та доходи від зовнішньої торгівлі. Внутрішні джерела доходів склалися з кошових регалій та земельних володінь, які приносили прибуток. Мито на товари, орендна плата за використання земель і приміщень, а також конфісковане майно також були важливими складовими доходів. Судові штрафи та кредитні операції, викуп за полонених доповнювали фінансову базу Січі.

Що стосується витрат, вони також розподілялися на зовнішні та внутрішні напрями. Зовнішні витрати охоплювали фінансування російських полків, які брали участь у військових конфліктах з Туреччиною, що вимагало значних фінансових ресурсів. До них належали також дари, що надавалися царям та

російським чиновникам, а також фінансування, необхідне для задоволення претензій інших держав. Спорядження війська для операцій поза Січчю вимагало значних фінансових витрат. Внутрішні витрати, в свою чергу, включали утримання церковних установ і заробітну плату урядовцям Коша. Крім того, кошти витрачалися на щоденне утримання господарства Коша, а також на допомогу бідним козакам та іншим представникам Війська Запорізького. Надання кредитів і створення резерву також були частиною внутрішніх витрат, що підкреслювало необхідність фінансової стабільності в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів.

Запорізька Січ мала розвинутий механізм збору та витрачання фінансових ресурсів, що дозволяло підтримувати безбитковість її бюджету. Збалансування бюджету досягалося через трудові повинності, зменшення розмірів платні, а також шляхом регулювання експортно-торговельних операцій. Частина державних потреб покривалася за рахунок старшин, що також сприяло фінансовій стабільності Січі. Ця система дозволяла ефективно управляти ресурсами та забезпечувати потреби громади [4, с. 82].

Наступний етап, що охоплює XVIII і XIX століття, характеризується перебуванням України під контролем Російської імперії та Австро-Угорщини. Це призвело до того, що, хоча економіка українських земель і отримала певний розвиток, вона в основному задовольняла інтереси інших країн. Цей період також відзначався зародженням і розвитком наукових обґрунтувань щодо необхідності впровадження місцевих фінансів та місцевих бюджетів. У 1862 році відбулася бюджетна реформа, яка запровадила єдину систему бюджетного обігу та звітності, а також проголосила принцип гласності бюджету. Ці нововведення сприяли підвищенню прозорості у фінансових справах та поліпшенню контролю за витратами.

Складність періоду з 1905 по 1922 рік виникла через часті зміни політичної ситуації та громадянську війну. У цей час бюджетні процеси практично не відбувалися, хоча мали місце спроби встановити системність державних надходжень і витрат. Центральна Рада зробила перший крок до незалежності в

бюджетних відносинах, відокремившись від фінансової системи імперії та намагаючись налагодити власний грошовий обіг. Проте Центральна Рада не вжила практичних заходів для досягнення цієї мети, внаслідок чого Україна залишалася залежною від постачання імперських грошей.

Після вступу гетьмана П. Скоропадського на пост було вирішено ряд економічних проблем, що сприяло стабілізації розбалансованої фінансової системи і створенню державного бюджету. Проте Перша світова війна негативно вплинула на економіку України, викликавши різке зниження виробництва в таких галузях, як хімічна, текстильна, харчова промисловість, а також у сільському господарстві.

Економічна ситуація в Україні була критичною, і поліпшення стало можливим лише після переходу від воєнного комунізму до нової економічної політики (НЕП). Період перебування України в складі СРСР можна поділити на кілька етапів у розвитку бюджетної системи:

- 1917-1930 роки – становлення радянської правової системи, колективізація, введення субвенцій та ухвалення конституцій для республік.
- 1930-1938 роки – індустріалізаційний процес, реформа оподаткування, обмеження фінансових повноважень місцевих органів влади, затвердження бюджетів за централізованою схемою.
- 1938-1945 роки – створення єдиного державного бюджету, вплив Другої світової війни на фінансові структури, зниження обсягів місцевих бюджетів.
- 1945-1960 роки – відновлення держави, корективи в обсягах місцевих бюджетів, прийняття законодавства щодо бюджетних прав.
- 1960-1985 роки – ухвалення закону, що регулює бюджетні права УРСР, зміни в ціновій політиці, початок етапу перебудови.
- 1985-1990 роки – інтенсивний процес перебудови, ухвалення Європейської хартії про місцеве самоврядування, розпад Радянського Союзу, створення незалежної України [5, с. 54].

Протягом періоду незалежності в Україні було реалізовано багато реформ у бюджетній системі, починаючи з формування власної бюджетної структури і

продовжуючи її вдосконалення з урахуванням сучасних реалій. Щоб краще зрозуміти процеси та явища, які відбувалися в бюджетній системі України, була проведена періодизація реформ у цій сфері (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Періодизація бюджетних реформ в Україні

Назва етапу, період	Основні характеристики
I. Початок становлення бюджетної системи України (1991-1994)	1. Визначення бюджетної системи України як окремої від системи СРСР. 2. Розмежування бюджетів за адміністративно-територіальним устроєм. 3. Введення терміна «державний бюджет України».
II. Встановлення базових принципів власної бюджетної системи (1995-2000)	1. Ухвалення Закону України «Про бюджетну систему України». 2. Визначення термінів «бюджет» і «зведений бюджет України». 3. Розподіл податкових надходжень між різними ланками бюджетної системи. 4. Ухвалення Конституції України та закону «Про місцеве самоврядування» 5. Формування системи державного управління та місцевого самоврядування.
III. Розвиток бюджетної системи України (2001-2009)	1. Прийняття Бюджетного кодексу України в 2001 році. 2. Установлення бюджетного процесу. 3. Розподіл доходів і витрат між усіма рівнями бюджетної системи. 4. Розвиток механізмів міжбюджетних трансфертів.
IV. Оптимізація недоліків бюджетної системи (2010-2014)	1. Затвердження нової редакції Бюджетного кодексу України в 2010 році.. 2. Адаптація програмно-цільового підходу в сфері планування та середньострокового прогнозування.. 3. Реформування механізму місцевого самоврядування. 4. Оптимізація системи контролю у бюджетному процесі.
V. Реформа бюджетної системи України на сучасному етапі (2015 - дотепер)	1. Орієнтація на євроінтеграцію. 2. Реформування системи фінансової децентралізації. 3. Проведення реформи адміністративно-територіального устрою 4. Прийняття основних напрямків бюджетної політики.

(Джерело: складено автором на основі [4])

Протягом першого етапу реформування бюджетної системи України (1990–1994 роки) було здійснено перші заходи щодо встановлення власної бюджетної системи держави. У грудні 1990 року було затверджено Закон Української РСР «Про бюджетну систему Української РСР», який дозволив відокремити бюджетну систему Української РСР від бюджетної системи Радянського Союзу шляхом створення республіканського та місцевих бюджетів.

Також були визначені різновиди місцевих бюджетів відповідно до адміністративно-територіального устрою країни: обласні, районні, міські, селищні та сільські бюджети. У грудні 1991 року був ухвалений Закон України «Про Державний бюджет України на 1992 рік», який вперше запровадив поняття «державний бюджет України» і виключив з нормативно-правової бази термін «республіканський бюджет».

У процесі другого етапу реформування бюджетної системи України (1995–2000 роки) було створено основи власної бюджетної структури шляхом розвитку системи державного управління та місцевого самоврядування. У червні 1995 року були внесені зміни до Закону УРСР «Про бюджетну систему Української РСР», що стало причиною появи Закону України «Про бюджетну систему України». У цьому законі було чітко визначено терміни «бюджет» та «Зведений бюджет України», а також встановлено порядок розподілу загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів між різними рівнями бюджетної системи [6, с. 38].

Однією з важливих подій третього етапу реформування бюджетної системи України (2001–2009 роки) стало прийняття Бюджетного кодексу України в червні 2001 року. У цьому Кодексі було чітко визначено етапи бюджетного процесу, строки їх виконання та повноваження відповідних учасників. Права та обов'язки органів державної влади і місцевого самоврядування також були визначені. Започатковано одночасне планування бюджетів на всіх рівнях, встановлено джерела доходів для державного та місцевих бюджетів, а також проведено розподіл видатків між різними рівнями бюджетної системи. Крім того, були врегульовані міжбюджетні відносини та створена система міжбюджетних трансфертів. Варто зазначити, що прийняття Бюджетного кодексу України в 2001 році стало важливим кроком у формуванні ефективної бюджетної системи, що відповідала потребам тієї епохи. Це сприяло зміцненню фінансової стабільності держави, збільшенню фінансування соціальних витрат, зниженню боргового навантаження на бюджет та скороченню бюджетного дефіциту. Однак з плином часу правила й норми, закладені в

кодексі, втратили свою актуальність і потребували оновлення для відповідності новим економічним і політичним викликам.

Четвертий етап реформування бюджетної системи України відзначається значними змінами у структурі місцевого самоврядування та місцевих бюджетів. Незважаючи на розширення джерел доходів, місцеві бюджети стали більш залежними від дотацій, що призвело до зниження власної доходної бази. Значно посилилася залежність місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів, що відповідно зменшило інтерес місцевих органів влади до збільшення власних доходів. Слід зазначити, що попередні спроби реформування місцевого самоврядування та бюджетної системи у 2010-2014 роках не дали очікуваних результатів, але стали основою для подальших змін.

П'ятий етап реформування бюджетної системи акцентує увагу на євроінтеграційних процесах, які стали вирішальним фактором для ухвалення рішень щодо реформування державних фінансів, зокрема адміністративно-територіальної реформи та фінансової децентралізації [7, с. 62].

Таким чином, основою розвитку бюджетної системи в Україні є історичні аспекти, які відображають еволюцію наукових поглядів та теоретичних концепцій щодо державного устрою і державних фінансів в цілому. Бюджетну систему необхідно сприймати як інтегроване утворення, на функціонування та розвиток якого значно впливають умови навколишнього інституційного середовища.

1.2. Економічний зміст, сутність та структура Державного бюджету України

Державний бюджет займає ключове місце у фінансовій системі країни та виступає як фінансовий план, що відображає передбачувані доходи та витрати держави на конкретний період. Цей інструмент є фундаментом фінансової політики, що спрямована на виконання державних функцій та задоволення суспільних потреб.

Термін «бюджет» бере свій початок від старофранцузького слова *bouge(tte)*, що означало «шкіряний мішок» або «торбинку». Після норманського завоювання це слово потрапило до Англії, де трансформувалося в «*budget*». У XVI–XVIII століттях, коли палата общин Англії затверджувала субсидії для короля, канцлер казначейства під час засідань відкривав портфель із документом, що містив законопроект. Ця процедура отримала назву «відкриття бюджету», і згодом слово почало використовуватися не тільки для позначення портфеля, але й самого документа. Наприкінці XVIII століття термін «бюджет» став застосовуватися для плану доходів і видатків держави, затверджованого парламентом, і став коротким та зручним виразом цієї ідеї [8].

Поняття «бюджет» розглядається в науковій літературі з різних точок зору, що зумовлює існування кількох підходів до його визначення. Основні підходи до визначення поняття «бюджет» включають:

1. Фінансовий підхід: Бюджет розглядається як фінансовий план, що визначає доходи і витрати держави на певний період. Це ключовий інструмент для мобілізації та розподілу фінансових ресурсів держави. За словами О. Д. Василика, бюджет є централізованим фондом грошових ресурсів, що формується державою для фінансування своїх функцій і забезпечення фінансової стабільності.

2. Економічний підхід: В рамках цього підходу бюджет розглядається як економічний інструмент, що сприяє перерозподілу національного доходу. Л. О. Луніна зазначає, що бюджет допомагає державі впливати на економічну діяльність через систему податків і витрат, підтримуючи рівновагу в економіці.

3. Соціальний підхід: Бюджет виконує важливу соціальну функцію, спрямовану на підтримку соціально вразливих верств населення через фінансування соціальних програм, охорони здоров'я, освіти, пенсій та інших послуг. С. І. Юрій підкреслює, що бюджет є основним інструментом реалізації соціальної політики держави.

4. Правовий (інституційний) підхід: В цьому підході бюджет розглядається як юридичний документ, що затверджується на найвищому рівні державної

влади і відображає фінансову політику держави. В. М. Федосов вказує на важливість правового регулювання бюджету, оскільки він визначає основні напрями розвитку держави та забезпечує реалізацію її політичних рішень [9, с. 66].

Згідно з Бюджетним кодексом України [10], бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Важливі соціальні гарантії та фінансове забезпечення діяльності держави в стратегічних сферах здійснюються за рахунок коштів державного бюджету. При цьому основні параметри бюджету мають значний вплив на рівень інфляції, коливання валютного курсу, податкове навантаження та інші показники макроекономічного розвитку.

Бюджет є ключовим елементом фінансової системи та важливим економічним інструментом держави, який забезпечує розподіл і перерозподіл значної частини валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу. Він виконує не лише функції розподілу, але й активно сприяє формуванню фінансових ресурсів держави, що є необхідними для її існування та виконання політичних, економічних і соціальних завдань.

За допомогою бюджету держава забезпечує матеріальний добробут населення, створюючи комфортні та безпечні умови життя. Бюджетні кошти використовуються для реалізації соціальних програм, розвитку інфраструктури, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, економічного розвитку та інших важливих напрямків. Це дає можливість державі активно впливати на процеси соціального прогресу, підвищувати рівень життя громадян і стимулювати економічне зростання країни.

Ознаки бюджету як економічної категорії включають:

- плановість: бюджет завжди розробляється на певний період, що дозволяє планувати доходи і витрати держави;

- обов'язковість: виконання бюджетних зобов'язань є обов'язковим, і державні органи зобов'язані дотримуватися затверджених бюджетних показників;

- розподільчий характер: бюджет відображає процес розподілу фінансових ресурсів між різними секторами економіки та соціальними програмами;

- взаємозв'язок з економічною діяльністю: бюджет безпосередньо впливає на економічний розвиток країни, регулюючи інвестиції, споживання та соціальні витрати;

- контроль: бюджет є інструментом контролю за використанням фінансових ресурсів, що дозволяє здійснювати моніторинг і аналіз ефективності витрат;

- динамічність: бюджет може змінюватися в залежності від економічних умов, соціальних потреб та політичних пріоритетів;

- пріоритетність: бюджет відображає пріоритети державної політики, визначаючи, які сфери діяльності отримують найбільше фінансування [11, с. 219].

Сфера бюджетних відносин та розподілу бюджету відіграє ключову роль у системі державних фінансів, що зумовлено значенням бюджету в порівнянні з іншими елементами. По-перше, бюджет є планом формування і витрачання фінансових ресурсів, необхідних для виконання державних функцій. По-друге, він слугує способом створення та використання централізованого фонду грошових коштів, потрібного для забезпечення діяльності держави або регіону. Це підкреслює важливість бюджету як основного інструменту для реалізації державної політики, фінансування соціальних програм і сприяння економічному розвитку.

Бюджет, як фінансовий план, виступає основним документом, що відображає діяльність держави та місцевих органів влади. Він є балансом доходів і видатків, але не лише розписом цих складових. Бюджет відображає економічну, соціальну, міжнародну та оборонну політику держави, а також фінансову

політику в усіх її аспектах. Це прояв сукупності перерозподільних відносин у суспільстві.

З матеріальної точки зору, бюджет є централізованим грошовим фондом держави. Його обсяг представляє собою річну суму коштів, що проходять через цей фонд. Бюджет постійно функціонує: щодня в нього надходять фінансові ресурси, а також реалізуються витрати. Тому необхідна ефективно організована система управління бюджетом, яка забезпечує своєчасне та повне надходження доходів, а також раціональне й ефективне використання бюджетних коштів.

Бюджет є складовою частиною бюджетних відносин, характерними ознаками яких є те, що вони:

1. Відображають фінансові взаємовідносини (бюджетні відносини проявляються у процесах формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, які регулюються нормами права).

2. Включають державні і місцеві органи влади (вони здійснюються між різними рівнями влади, зокрема між державними органами, органами місцевого самоврядування та населенням).

3. Мають соціальну спрямованість (бюджетні відносини покликані забезпечити соціальні потреби та інтереси суспільства, сприяючи розвитку соціальної інфраструктури та соціального захисту).

4. Регулюються законодавством (бюджетні відносини регулюються бюджетним кодексом та іншими законодавчими актами, які встановлюють правила формування та виконання бюджету).

5. Включають планування і контроль (вони передбачають не лише планування бюджетних доходів і витрат, а й контроль за їх виконанням, що забезпечує прозорість і ефективність використання бюджетних коштів).

6. Взаємозалежні з економічними процесами (бюджетні відносини тісно пов'язані з макроекономічними показниками, такими як економічне зростання, інфляція та рівень безробіття) [12, с. 43].

Фактори, які впливають на формування бюджету і використання бюджетних коштів, включають:

- економічні фактори: зростання або спад економіки, рівень інфляції, безробіття, коливання валютного курсу і загальний стан фінансової системи впливають на обсяги бюджетних доходів і витрат;

- соціальні фактори: демографічні зміни, рівень життя населення, потреби в соціальних програмах (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист) визначають пріоритети у витратах бюджету;

- політичні фактори: політичні рішення, партійні програми, зміни в уряді та законодавстві впливають на бюджетну політику, визначаючи пріоритети фінансування [13, с. 45].

Державний бюджет – це фінансовий план, що визначає доходи та витрати держави на певний період, зазвичай на один рік. Він слугує основним інструментом управління фінансами держави, забезпечуючи розподіл ресурсів для виконання соціальних програм, розвитку інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших важливих напрямків. Бюджет також грає ключову роль у підтриманні економічної стабільності та підвищенні рівня життя населення.

Фонди державного бюджету України поділяються на два основні типи: загальний фонд і спеціальний фонд. Кожен з цих фондів має свої особливості, функції та джерела фінансування.

Загальний фонд є основною частиною державного бюджету, через який здійснюється фінансування більшості видатків держави. Цей фонд формується з основних податкових надходжень.

При вивченні Державного бюджету України можна виокремити його горизонтальну та вертикальну структури. Горизонтальна структура включає доходи та витрати бюджету, що охоплюють джерела надходжень і видатки фінансових коштів. Вертикальна структура містить загальний та спеціальні фонди бюджету, призначені для конкретних цілей, таких як розвиток окремих сфер або фінансування специфічних проектів (рис. 1.1).

Доходи бюджету формуються за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів, використовуючи різні методи. Внутрішні ресурси включають ВВП, створений у країні, та національні активи. До зовнішніх ресурсів відносяться

надходження, які отримуються через міжнародний перерозподіл доходів і фінансових потоків.

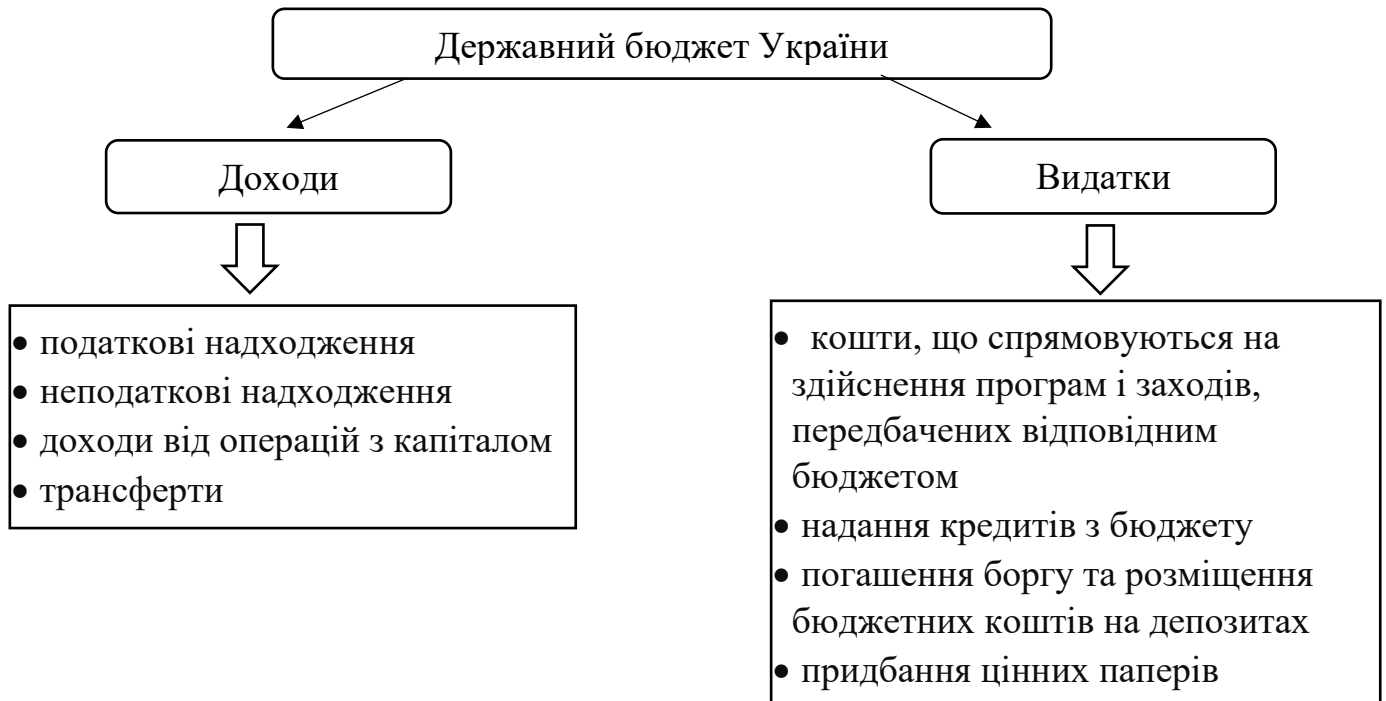

Рис. 1.1. Структура Державного Бюджету України.

(Джерело: складено автором на основі [14])

Доходи бюджету формуються за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів, використовуючи різні методи. Внутрішні ресурси включають ВВП, створений у країні, та національні активи. До зовнішніх ресурсів відносяться надходження, які отримуються через міжнародний перерозподіл доходів і фінансових потоків.

Доходи державного бюджету відображають дії окремих груп населення та є виразом їхніх інтересів. Зміна підходів у фінансовій політиці держави комплексно впливає на формування бюджетних доходів, що забезпечує добробут як країни в цілому, так і її громадян. Згідно п. 23 ч. 1 ст. 2 БК України, доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансфери, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ) [10].

Валовий внутрішній продукт (ВВП) є основним джерелом доходів державного бюджету. Збільшення ВВП сприяє зміцненню та стабільності

економіки, зростанню виробництва, підвищенню зайнятості, рівня життя населення, заробітних плат, а також прибутків підприємств і організацій, що, в свою чергу, покращує купівельну спроможність громадян. Це веде до зростання податкових надходжень і наповнення бюджету. Однак, при зниженні ВВП або зростанні інфляції спостерігається номінальне скорочення бюджетних надходжень.

Відповідно до Бюджетного кодексу України [10], доходи бюджету поділяються за такою класифікацією (рис. 1.2):

Рис. 1.2. Класифікація доходів державного бюджету.

(Джерело: складено автором на основі [10])

Податкові надходження є ключовим елементом доходної частини державного бюджету та значно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Вони виступають основним джерелом фінансування державних програм, забезпечення соціальних послуг, розвитку інфраструктури, сфери освіти, охорони здоров'я та інших важливих секторів. Податки не тільки надають державі необхідні фінансові ресурси, але й виконують функцію економічного регулювання. Вони можуть використовуватися для підтримки розвитку окремих секторів економіки чи видів діяльності, а також для впливу на споживання конкретних товарів або послуг.

Податкові надходження відіграють ключову роль у функціонуванні держави та підтримці її фінансової стабільності. В Україні вони складають приблизно 80% від загальної дохідної частини державного бюджету, формуючи його основну частину, що забезпечує кошти для інвестицій в освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру, соціальну підтримку населення та оборону. Крім того, через податкові механізми держава впливає на перерозподіл доходів, стимулює розвиток окремих галузей та регулює споживання певних видів товарів і послуг, що сприяє довгостроковому економічному зростанню.

Неподаткові надходження відіграють важливу роль у формуванні державного бюджету, забезпечуючи фінансування різних програм та проектів. Вони складаються з доходів, які держава отримує не через податки, такі як плата за ліцензії, адміністративні збори, штрафи, доходи від власності та підприємницької діяльності. Ці надходження сприяють диверсифікації бюджетних ресурсів, зменшуючи залежність від податкових доходів. Це особливо важливо в умовах економічних коливань, коли податкові надходження можуть зменшуватись. Неподаткові доходи також стимулюють розвиток певних секторів економіки, наприклад, завдяки платі за ліцензії на використання природних ресурсів або екологічні збори. Крім того, неподаткові надходження можуть використовуватися для фінансування соціальних програм, інфраструктурних проектів та забезпечення стабільності бюджету. У цілому, їх роль у державному бюджеті є суттєвою, адже вони сприяють забезпеченню фінансової автономії та стійкості державних фінансів.

Доходи від операцій з капіталом забезпечують фінансові ресурси для реалізації різних державних програм та проектів, які виникають внаслідок продажу державного майна, акцій підприємств, а також від отримання прибутку від інвестицій. Завдяки капітальним доходам держава може інвестувати в створення нових активів, таких як дороги, мости, лікарні та освітні заклади, що підвищує якість життя громадян і стимулює розвиток різних секторів економіки. Поліпшення інфраструктури залучає інвесторів, створює робочі місця і сприяє загальному економічному підйому.

Трансферти – це безповоротні фінансові вливання з державного бюджету, які надаються місцевим бюджетам, підприємствам або громадянам для виконання певних соціальних або економічних завдань. У державному бюджеті України трансферти виконують важливу роль, забезпечуючи фінансування ключових програм, таких як соціальний захист, освіта, охорона здоров'я та розвиток інфраструктури. Вони допомагають вирівняти фінансові ресурси між різними регіонами, що сприяє більш збалансованому розвитку країни. Трансферти також важливі для підтримки місцевих бюджетів, особливо в умовах обмежених доходів, дозволяючи місцевим органам влади виконувати свої зобов'язання перед населенням. Загалом, трансферти сприяють соціальній стабільності та економічному розвитку, забезпечуючи фінансову підтримку у сферах, які мають особливе значення для суспільства.

Видатки державного бюджету України демонструють складний механізм економічних відносин, які формуються під час розподілу та використання централізованих грошових ресурсів держави. Ці витрати слугують важливим інструментом для управління державою, спрямованим на досягнення різноманітних цілей і завдань. Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України, видатки бюджету – це фінансові ресурси, виділені для реалізації бюджетних програм, затверджених відповідним бюджетом [10].

Класифікація видатків державного бюджету України проводиться за кількома основними критеріями. По-перше, за функціональною ознакою видатки поділяються на соціальні, економічні, оборонні та адміністративні. Соціальні видатки включають витрати на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту, культуру та спорт. Економічні видатки спрямовані на розвиток промисловості, сільського господарства, інфраструктури та енергетики. Оборонні видатки забезпечують національну безпеку, тоді як адміністративні витрати охоплюють фінансування державних органів і управлінських структур.

По-друге, видатки можна класифікувати за структурою управлінських витрат на поточні та капітальні. Поточні видатки включають витрати на фінансування щоденних потреб, таких як заробітні плати та утримання установ.

Капітальні видатки, в свою чергу, спрямовані на інвестиції, будівництво, модернізацію інфраструктури та придбання основних засобів.

Також видатки діляться за джерелами фінансування на видатки загального фонду, які фінансуються з основних бюджетних надходжень, і видатки спеціального фонду, що фінансуються за рахунок специфічних надходжень, таких як екологічні збори та доходи від приватизації.

За термінами використання видатки класифікуються на короткострокові, які реалізуються протягом одного бюджетного року, та довгострокові, що потребують фінансування протягом кількох років і зазвичай пов'язані з капітальними проектами [15, с. 35].

Розуміння класифікації видатків допомагає урядовим органам приймати обґрунтовані рішення щодо фінансування соціальних програм, розвитку інфраструктури та забезпечення економічного зростання. Також вона сприяє більш ефективному використанню бюджетних ресурсів, що є особливо важливим в умовах обмежених фінансів і необхідності підтримки соціальної стабільності. Відповідно, правильна класифікація видатків є основою для успішного виконання державних функцій та реалізації стратегічних цілей країни.

1.3. Роль Державного бюджету як інструмента макроекономічного регулювання

Роль державного бюджету в системі інструментів макроекономічного регулювання варто аналізувати через призму бюджетної політики, яка, використовуючи свої інструменти та механізми, визначає оптимальну структуру бюджету для досягнення цілей економічного розвитку країни.

Державний бюджет України виконує кілька важливих функцій, які забезпечують його роль в економічному управлінні та соціальному розвитку. Основні функції бюджету включають:

1. Розподільча функція – державний бюджет здійснює розподіл фінансових ресурсів між різними секторами економіки, регіонами та соціальними групами.

Ця функція полягає у формуванні бюджетних видатків на соціальні програми, інфраструктурні проекти, охорону здоров'я, освіту та інші сфери. Завдяки цьому забезпечується соціальна справедливість та вирівнювання рівня життя населення.

2. Стимулююча функція – бюджет може впливати на економічну активність через фіскальну політику. Уряд може збільшувати видатки або знижувати податки в умовах економічного спаду, що стимулює споживчий попит та інвестиції. У періоди економічного зростання держава може використовувати цю функцію для стримування інфляції.

3. Контрольна функція – державний бюджет є важливим інструментом контролю за фінансовими ресурсами та їх використанням. Він забезпечує прозорість і підзвітність в управлінні державними коштами, що є критично важливим для запобігання корупції та неефективному витрачання бюджетних ресурсів.

4. Регулююча функція – бюджет забезпечує регулювання економічних процесів через вплив на рівень цін, зайнятість та інвестиційні потоки. Завдяки цій функції державний бюджет може використовуватися для контролю за макроекономічною стабільністю, що є особливо важливим в умовах нестабільної економічної ситуації.

5. Стимулювання економічного розвитку – бюджет також сприяє економічному розвитку через фінансування інфраструктурних проектів та інвестицій в ключові сектори економіки. Це включає фінансування транспорту, енергетики, технологій, що в свою чергу підвищує конкурентоспроможність країни.

6. Соціальна функція – державний бюджет забезпечує фінансування соціальних програм, що сприяють покращенню якості життя населення. Це включає видатки на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та інші сфери, що мають безпосередній вплив на добробут громадян [16, с. 38].

Бюджетна політика – це система заходів, прийнятих державою для управління державними фінансами, які визначають, як формуються та

використовуються бюджетні ресурси. Застосування бюджетної політики для макроекономічного регулювання, особливо в контексті стимулювання економічного зростання, є надзвичайно важливим для України. У країні, яка стикається з тривалою рецесією, державний бюджет стає ключовим інструментом для відновлення економіки та забезпечення стабільності. Науковими вченими було виокремлено основні цільові орієнтири та завдання бюджетної політики (табл. 1.2) [17].

Таблиця 1.2

**Цільові орієнтири та завдання бюджетної політики в рамках
макроекономічного регулювання та підтримки економічного зростання**

Основні цільові орієнтири бюджетної політики	Завдання бюджетної політики
Раціональне управління бюджетними витратами	• Скорочення дотацій, субвенцій і пільг для підприємств, що не генерують продукцію з доданою вартістю. • Оптимізація витрат на утримання державних установ. • Обмеження соціальних субсидій та допомог, зосереджуючи їх на малозабезпечених верствах населення.
Економічне зростання та розвиток	• Розробка і фінансування програм для підтримки новітніх технологій. • Інвестування в ключові сектори економіки, такі як машинобудування, аграрний сектор і енергозбереження. • Створення фондів, які забезпечать кредитування малих і середніх підприємств.
Економічне зростання та розвиток	• Формування ресурсів для підтримки стартапів. • Підтримка науково-технічних досліджень і освіти.
Фінансова стійкість	• Утвердження бездефіцитного бюджету. • Збільшення ефективності прогнозування доходів і витрат. • Зменшення внутрішнього і зовнішнього державного боргу. • Реалізація децентралізації бюджетних ресурсів.
Соціальна справедливість та підтримка вразливих груп	• Розподіл бюджетних коштів на соціальні програми, що забезпечують добробут малозабезпечених верств населення.
Збалансування бюджету	• Підтримка макроекономічної стабільності шляхом збалансованого фінансування.
Екологічна відповідальність	• Інвестування в екологічні проекти та програми, що сприяють сталому розвитку.

(Джерело: складено автором на основі [17])

Досягнення зазначених цілей бюджетної політики визначає значення бюджету в системі макроекономічного регулювання. В залежності від орієнтації макроекономічної політики, бюджет може виконувати або основну, або допоміжну роль. Коли бюджетна політика вважається пріоритетною, державний бюджет має вирішальне значення в регулюванні економіки. В цьому випадку, завдяки оптимальному поєднанню доходів і витрат, а також їх цільовому використанню, бюджет вплине на загальний попит, цінові індекси, валютний курс та динаміку виробництва. Інші елементи макроекономічної політики, такі як монетарна і інвестиційна, будуть відповідати цілям бюджетної політики, адаптуючи свої рішення до змін доходів і витрат державного бюджету. На противагу цьому, коли пріоритетом стає монетарна політика, роль державного бюджету знижується. У такій ситуації центральний банк регулює ціни через управління грошовою масою та валютним курсом, а зростання виробництва досягається не завдяки бюджетним витратам, а через банківське кредитування з низькими процентними ставками [18].

Ще одним підходом є збалансована макроекономічна політика, в рамках якої бюджетні та монетарні інструменти використовуються в злагодженому співробітництві для досягнення спільних стратегічних цілей. До таких цілей належать зростання валового внутрішнього продукту (ВВП), стабілізація цін і зниження безробіття. Завдяки такій інтеграції можна ефективніше реагувати на економічні виклики та забезпечувати більш гармонійний розвиток економіки.

Державний бюджет є основним інструментом фіскальної політики, яка спрямована на регулювання обсягу державних видатків і доходів для досягнення макроекономічних цілей. Через бюджет уряд може проводити стимулюючу або стримуючу політику залежно від економічної ситуації. Стимулююча фіскальна політика полягає у збільшенні державних видатків або зниженні податків для стимулювання економічного зростання під час рецесії, а стримуюча фіскальна політика – у зменшенні видатків чи підвищенні податків для стримування інфляції в період перегріву економіки [19, с. 93].

Через державний бюджет уряд регулює сукупний попит, впливаючи на рівень споживчих і інвестиційних витрат. Збільшення державних витрат або зниження податків сприяє зростанню сукупного попиту, що стимулює виробництво і зайнятість. Зменшення ж видатків або підвищення податків знижує сукупний попит, стримуючи інфляційні процеси [20, с. 43].

За допомогою бюджетних видатків уряд може забезпечити перерозподіл доходів у суспільстві, знижуючи соціальну нерівність. Наприклад, через виплату соціальних допомог, пенсій, субсидій та фінансування соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я) бюджет підтримує менш забезпечені верстви населення.

Бюджетні кошти спрямовуються на фінансування державних програм, таких як розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, що сприяє довгостроковому економічному зростанню. Державні інвестиції можуть стати важливим фактором розвитку регіонів, підвищення продуктивності економіки і технологічного оновлення [21, с. 63].

Через фінансування програм зайнятості та підтримку малого і середнього бізнесу держава сприяє створенню нових робочих місць. В умовах високого безробіття уряд може запроваджувати програми суспільних робіт або стимулювати приватний сектор через субсидії та пільги для збереження робочих місць.

Через скорочення державних видатків або збільшення податкових надходжень уряд може стримувати інфляційний тиск. Наприклад, скорочення фінансування програм, що створюють великий попит на товари та послуги, знижує навантаження на економіку, стримуючи зростання цін [22, с. 62].

Бюджетна політика сприяє стабільності, зокрема за рахунок фінансування соціальних гарантій та страхування від економічних ризиків. Крім того, надання бюджетної підтримки економічно важливим галузям допомагає уникнути кризових явищ у цих секторах, що також стабілізує загальну ситуацію в економіці.

Державний бюджет включає видатки на обслуговування державного боргу (проценти та погашення основної суми). Ефективне управління державним

боргом є важливою частиною бюджетної політики, оскільки велика заборгованість може призвести до фінансової нестабільності [23, с. 71].

Державний бюджет може впливати на зовнішньоекономічну діяльність країни, зокрема через субсидії експортерам, підтримку стратегічно важливих імпорتنих товарів, регулювання митних тарифів тощо. Це сприяє розвитку експорту та зниженню залежності від імпорту, забезпечуючи економічну безпеку держави.

Отже, роль державного бюджету в макроекономічному регулюванні полягає в забезпеченні стабільності економіки, зростанні та розвитку, підтримці соціальної справедливості і створенні умов для стійкого розвитку країни. З огляду на важливість бюджету як інструменту макроекономічної політики, ефективне його планування та виконання є одним із головних завдань держави.

РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

2.1. Особливості наповнення дохідної частини Державного бюджету України

Доходи державного бюджету є важливою складовою економічної політики, оскільки від їх обсягу і стабільності залежить здатність держави виконувати свої зобов'язання, підтримувати економічну стабільність та забезпечувати соціальні гарантії. Водночас рівень бюджетних доходів значною мірою залежить від загальної економічної ситуації в країні та основних макроекономічних показників. Розглянемо, як окремі макропоказники соціально-економічного розвитку України впливають на дохідну частину бюджету.

ВВП є основним показником економічної активності і значною мірою визначає обсяги доходів державного бюджету. Зростання ВВП сприяє збільшенню податкової бази, що дає змогу збільшити надходження від основних податків, таких як податок на додану вартість (ПДВ), податок на прибуток підприємств та прибутковий податок на доходи фізичних осіб. Зокрема, у періоди економічного зростання підприємства отримують вищі прибутки, що призводить до зростання податкових надходжень від корпоративного сектору. Водночас, коли ВВП падає, дохідна частина бюджету також скорочується, оскільки зменшується прибутковість бізнесу і скорочуються споживчі витрати населення [24, с. 93].

Аналізуючи динаміку доходів державного бюджету України та їх зв'язок з ВВП (рис. 2.1), можна побачити, що за 2019-2023 рр. доходи державного бюджету зростали, збільшившись з 998,3 млрд. грн. у 2019 році до 2672,0 млрд. грн. у 2023 році, або на 62,6%. Така динаміка може пояснюватися як інфляційними факторами, так і збільшенням податкового навантаження та зовнішньою фінансовою підтримкою, яку Україна отримує через військовий конфлікт.

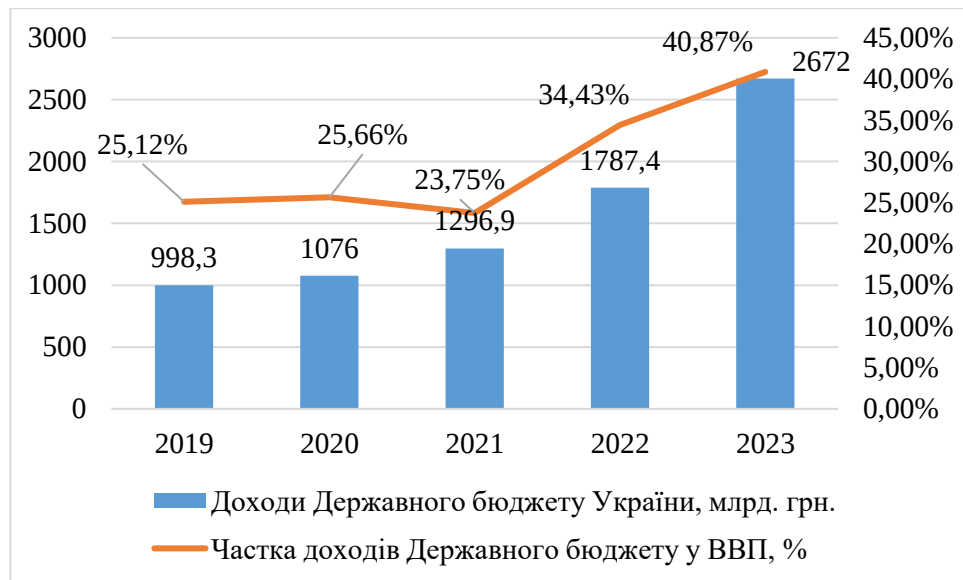

Рис. 2.1. Динаміка доходів Державного бюджету України та їх частка у ВВП протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Частка доходів бюджету у ВВП змінювалася нерівномірно. У 2019 році цей показник становив 25,12%, залишаючись відносно стабільним у 2020 році на рівні 25,66%. Проте у 2021 році він знизився до 23,75%, що може свідчити про певне зниження ефективності податкової системи або про уповільнення економічного зростання. З 2022 року цей показник значно зростає, досягаючи 34,43% у 2022 році та 40,87% у 2023 році. Таке різке збільшення частки доходів бюджету у ВВП вказує на те, що бюджетні доходи зростають швидше, ніж ВВП, що може бути пов'язано з воєнними умовами, коли економіка скорочується, а держава намагається компенсувати втрати доходів збільшенням фіскального тиску та зовнішньою допомогою.

Валютний курс впливає на доходи бюджету через його вплив на зовнішньоторговельні операції. Девальвація національної валюти може підвищувати доходи від експорту, проте збільшує вартість імпорту, що створює інфляційний тиск і впливає на загальний рівень цін у країні. Стабільний обмінний курс підтримує прогнозованість бюджетних доходів і сприяє економічній стабільності. Перерахунок значень доходів державного бюджету України та ключових макроекономічних показників дозволить оцінити вплив

девальвації на їхню динаміку та забезпечить можливість глибшого аналізу реального стану економіки [27, с. 95].

На рис. 2.2 зображено динаміку доходів Державного бюджету України та ВВП у доларах США за період 2019–2023 років. Загалом доходи Державного бюджету стабільно зростають: з 36,05 млрд. доларів у 2019 році до 71,60 млрд. доларів у 2023 році. Зростання доходів державного бюджету навіть в умовах економічного спаду у 2022 році може бути пояснене девальвацією національної валюти, яка збільшує номінальну вартість доходів у гривні, а також можливим збільшенням податкових надходжень, зовнішньою допомогою та міжнародною фінансовою підтримкою. ВВП України коливається протягом цього періоду: зростає до 200,06 млрд. доларів у 2021 році, після чого різко падає до 141,95 млрд. доларів у 2022 році через початок повномасштабної війни та скорочення економічної активності. У 2023 році ВВП частково відновлюється до 175,18 млрд. доларів, але все ще не досягає рівня 2021 року. Динаміка доходів бюджету та ВВП в доларовому еквіваленті демонструє, що навіть при падінні економічної активності в країні, державний бюджет залишається на відносно стабільному рівні завдяки підтримці міжнародних партнерів та заходам з підвищення податкової ефективності [28, с. 52].

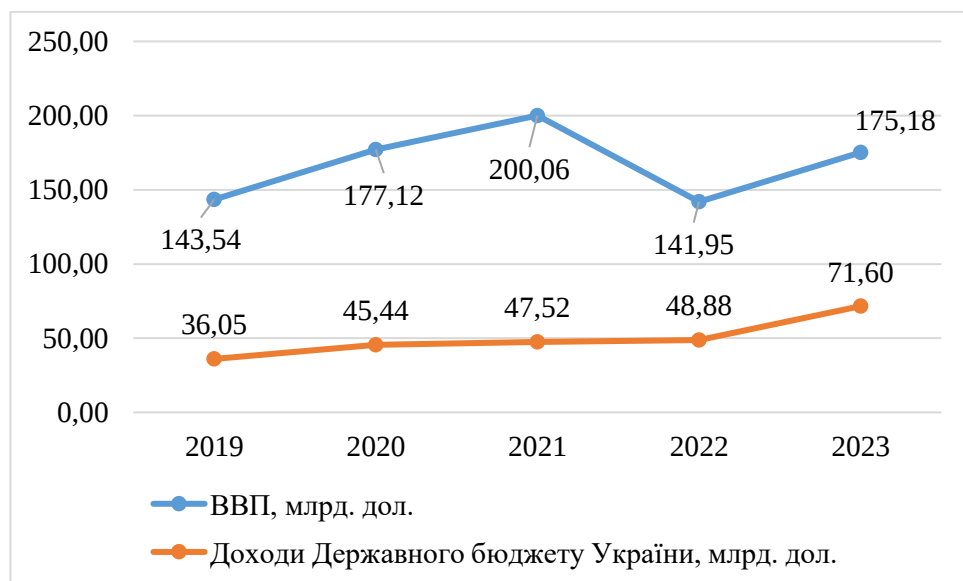

Рис. 2.2. Динаміка доходів Державного бюджету України та ВВП протягом 2019-2023 рр. у доларах США.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Аналізуючи структуру доходів державного бюджету України за 2019-2023 роки (рис. 2.3), можна виділити, що податкові надходження залишаються основним джерелом доходів, хоча їхня частка зменшилась: з 80,12% у 2019 році до 45,04% у 2023 році. Це може свідчити про збільшення залежності бюджету від інших джерел, особливо у контексті економічної нестабільності через військовий конфлікт та економічну кризу. Неподаткові надходження коливаються, але значно зросли у 2023 році (37,11%), що може бути пов'язано зі збільшенням доходів від державних підприємств та інших бюджетних установ, які компенсують зниження податкових надходжень [29, с. 82].

Доходи від міжнародної допомоги різко зросли з 0,1% у 2019 році до 26,92% у 2022 році, а потім дещо зменшилися до 16,21% у 2023 році. Це відображає зростання обсягу міжнародної фінансової підтримки для покриття бюджетних витрат, особливо в умовах воєнного стану та необхідності фінансування соціальних і військових потреб. Доходи від операцій з капіталом залишаються незначними, проте зростають у кризові періоди, наприклад, у 2022 році вони становили 0,57%, що свідчить про мобілізацію внутрішніх активів для стабілізації бюджету.

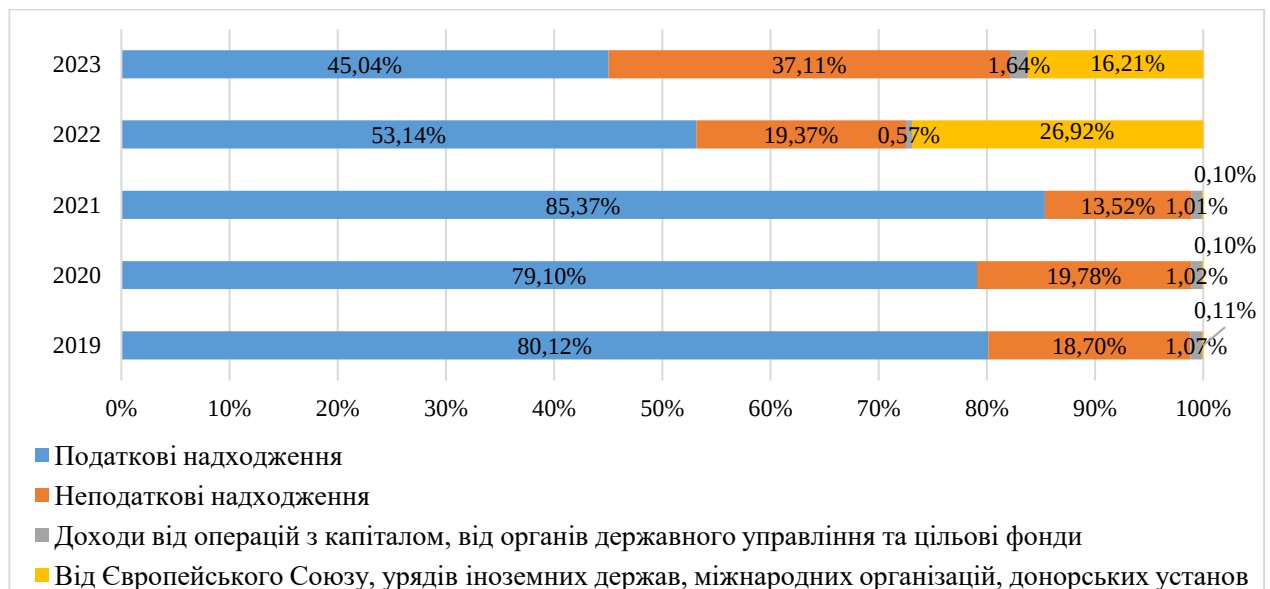

Рис. 2.3. Структура доходів Державного бюджету України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Інфляція має складний вплив на доходи державного бюджету. Помірна інфляція може збільшити номінальні надходження від непрямих податків, таких як ПДВ і акцизи, оскільки зростання цін збільшує податкову базу. Однак висока інфляція знижує купівельну спроможність населення, що може призвести до скорочення споживання і зниження податкових надходжень. Крім того, інфляція створює додаткове навантаження на державу через потребу у збільшенні соціальних виплат і підтримки найменш забезпечених верств населення [30, с. 128].

Аналізуючи дані, зображені на рис. 2.4 доходи Державного бюджету України та індекс споживчих цін (ІСЦ) за період з 2019 по 2023 роки, можна виділити основні тенденції та зв'язок цих показників. Доходи бюджету мають стабільну тенденцію до зростання протягом аналізованого періоду, при цьому спостерігається значне підвищення у 2022 році. ІСЦ значно зріс у 2022 році, досягнувши піку близько 25%, що вказує на високий рівень інфляцію, спричинену економічною нестабільністю, зокрема через воєнні дії, підвищення цін на енергоносії, а також порушення ланцюгів постачання. У 2023 році темп зростання ІСЦ значно знижується, що може бути результатом стабілізаційної політики уряду та зниженням інфляційного тиску.

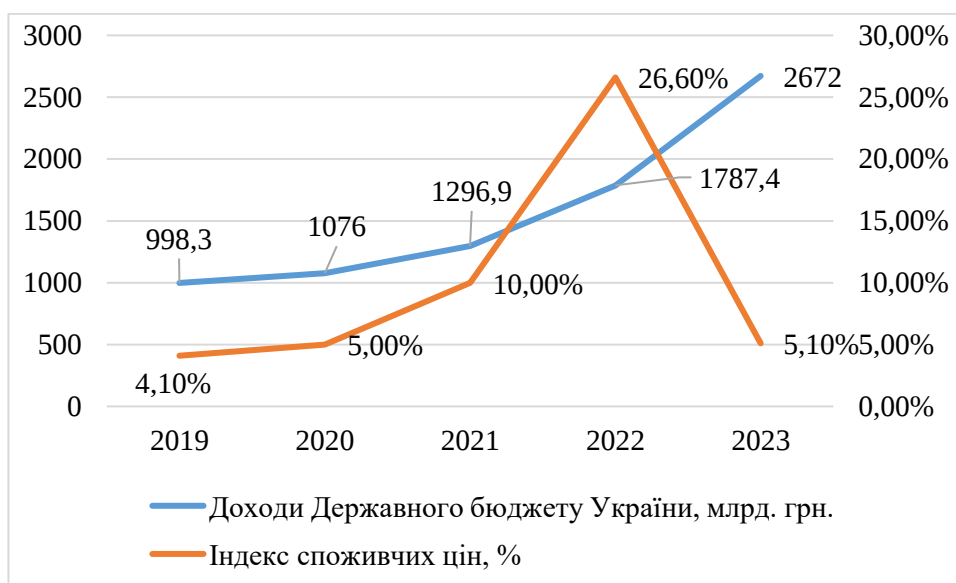

Рис. 2.4. Динаміка доходів Державного бюджету України у млрд. грн. та ІСЦ у % протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Високий рівень інфляції у 2022 році сприяв зростанню номінальних доходів бюджету. Зростання ІСЦ підвищує загальний рівень цін на товари та послуги, що збільшує податкові надходження, зокрема через податок на додану вартість (ПДВ), акцизи та інші непрямі податки. У 2023 році, зі зниженням темпів інфляції, темпи приросту доходів також стабілізуються, що свідчить про зменшення інфляційного ефекту на доходи бюджету [31, с. 35].

З рис. 2.5 можна побачити, що динаміка доходів Державного бюджету та сальдо торговельного балансу має протилежний напрямок, тобто чим вище від'ємне сальдо торговельного балансу, тим вищі доходи бюджету. Сальдо торговельного балансу залишається від'ємним протягом усього аналізованого періоду, що означає, що імпорт перевищує експорт. Особливо значне погіршення торговельного балансу відбулося у 2022 році, коли дефіцит досяг -871,8 млрд. грн, і в 2023 році він ще зріс до -1368,1 млрд. грн. Це є результатом війни в Україні, що негативно вплинуло на експортні можливості країни, а також зростання цін на імпортовані товари, особливо на енергоносії. Незважаючи на погіршення торговельного балансу, доходи державного бюджету продовжують зростати. Це частково можна пояснити девальвацією гривні, яка підвищує гривневий еквівалент податків на імпортовані товари, зокрема ПДВ.

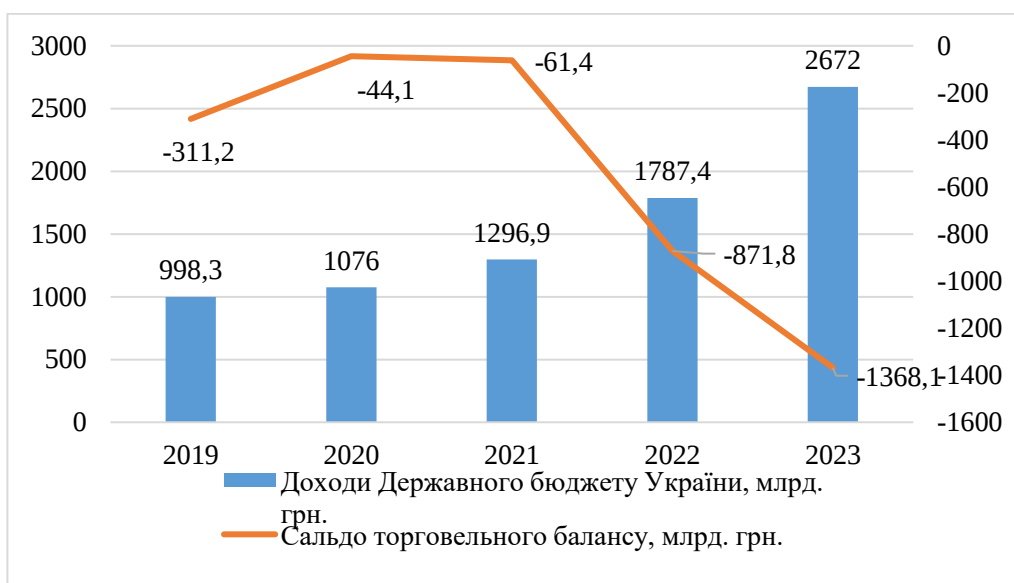

Рис. 2.5. Динаміка доходів Державного бюджету України та сальдо торговельного балансу протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Сальдо торговельного балансу у 2023 році становить -20,93% ВВП. Це дуже високий показник, який має серйозні економічні наслідки та вказує на сильну залежність країни від імпорту. Це означає, що країна витрачає значно більше на імпорт товарів та послуг, ніж отримує від експорту, що призводить до значного відтоку валюти з країни, що підвищує попит на іноземну валюту та створює ризик зниження курсу національної валюти. При такому рівні дефіциту Україні доведеться покривати розрив у балансі за рахунок зовнішніх кредитів або фінансової допомоги, що збільшує державний борг і може створити загрозу платоспроможності країни, особливо в умовах економічної нестабільності [32, 71].

Також достатньо важливим макропоказником від якого залежать доходи Державного бюджету України є іноземні інвестиції в основний капітал. Притік іноземних інвестицій сприяє створенню нових підприємств, що збільшує надходження від корпоративних податків і ПДВ, а також стимулює розвиток галузей із високою доданою вартістю. Погіршення інвестиційного клімату, навпаки, може призвести до відтоку капіталу та зниження податкових надходжень [33, с. 66].

На рис. 2.6 показані доходи Державного бюджету України, а також обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну та з України у період з 2019 по 2023 рік. У 2019 році ПІІ в Україну склали 5,86 млрд. доларів, але через пандемію у 2020 році знизилися до -868 млн. доларів, тобто відбулося більше відтоку капіталу, ніж притоку. У 2021 році спостерігалось відновлення до 6,69 млрд. доларів. Війна у 2022 році призвела до значного зниження інвестицій (1,15 млрд. доларів), однак у 2023 році вони зросли до 4,25 млрд. доларів.

За період 2019-2023 років обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з України залишалися відносно низькими порівняно з обсягами інвестицій в Україну. У 2021 році спостерігався від'ємний показник ПІІ з України (-198 млн. доларів), що вказує на повернення капіталу назад в Україну, можливо, з метою стабілізації економіки в умовах кризи. У 2022 році інвестиції з України зросли до 529 млн. доларів, хоча це значення все ще залишається відносно низьким, що

може бути пов'язано з початком повномасштабного військового конфлікту. У 2023 році обсяг ПІІ з України знову знизився до 42 млн. доларів, що, ймовірно, вказує на бажання зберегти капітал в межах країни в умовах воєнного стану.

Рис. 2.6. Динаміка доходів Державного бюджету України та ПІІ в Україну та ПІІ з України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Доходи державного бюджету України в останні роки показали значні зміни в структурі. Через війну та економічний спад знизились податкові надходження, оскільки зменшилась ділова активність, постраждали підприємства, і скоротились доходи населення. Водночас суттєво зросли неподаткові надходження та міжнародна допомога, що стало важливим джерелом фінансування в умовах кризи. Таким чином, бюджет стає все більш залежним від зовнішньої підтримки, що підвищує фінансові ризики на майбутнє.

2.2. Аналіз видаткової частини Державного бюджету: структура і напрями фінансування

Аналіз видатків державного бюджету є важливим для розуміння ролі держави в макроекономічному регулюванні, оскільки витрати бюджету безпосередньо впливають на економічну стабільність, розвиток ключових галузей і соціальний захист населення. Видатки бюджету визначаються

пріоритетами уряду і охоплюють широкий спектр сфер, таких як соціальне забезпечення, оборона, освіта, охорона здоров'я, економічний розвиток та інфраструктура. Розподіл коштів на ці функції дозволяє оцінити, як держава спрямовує ресурси для досягнення стратегічних цілей та вирішення соціально-економічних проблем.

Видатки державного бюджету виконують кілька основних функцій: вони підтримують макроекономічну стабільність, стимулюють економічне зростання, забезпечують соціальний захист і сприяють розвитку регіонів. Важливим аспектом є баланс між поточними видатками, які забезпечують функціонування держави та виконання її зобов'язань перед громадянами, і капітальними інвестиціями, що створюють основу для довгострокового зростання економіки. Тому в контексті державних видатків особливе значення має структура бюджету, тобто розподіл коштів між різними напрямками діяльності держави [34].

Аналізуючи динаміку видатків державного бюджету України в період 2019-2023 років (рис. 2.7), можна виділити кілька ключових тенденцій. Видатки державного бюджету за цей період значно збільшилися, зокрема з 1072,9 млрд. грн. у 2019 році до 4014,4 млрд. грн. у 2023 році. Це збільшення може бути пов'язане як із зростанням потреб держави в соціальних витратах, так і з необхідністю фінансування оборонних і відновлювальних проєктів, зокрема в умовах воєнного конфлікту. Протягом аналізованого періоду частка видатків державного бюджету у ВВП також збільшувалася. Якщо в 2019 році вона становила 26,99%, то у 2023 році досягла 61,40%, що говорить про значний вплив бюджетних видатків на економіку та підкреслює роль державного бюджету як важливого інструменту макроекономічного регулювання. Зростання цього показника може означати, що держава бере на себе дедалі більшу роль у фінансуванні економічних процесів, що може бути наслідком як зростання державного боргу, так і підвищених зобов'язань держави. Найбільший приріст видатків відбувся у 2022-2023 роках, що зумовлено збільшенням витрат на оборону та безпеку в умовах військової агресії, а також наданням допомоги населенню й фінансуванням відновлювальних програм [35, с. 41].

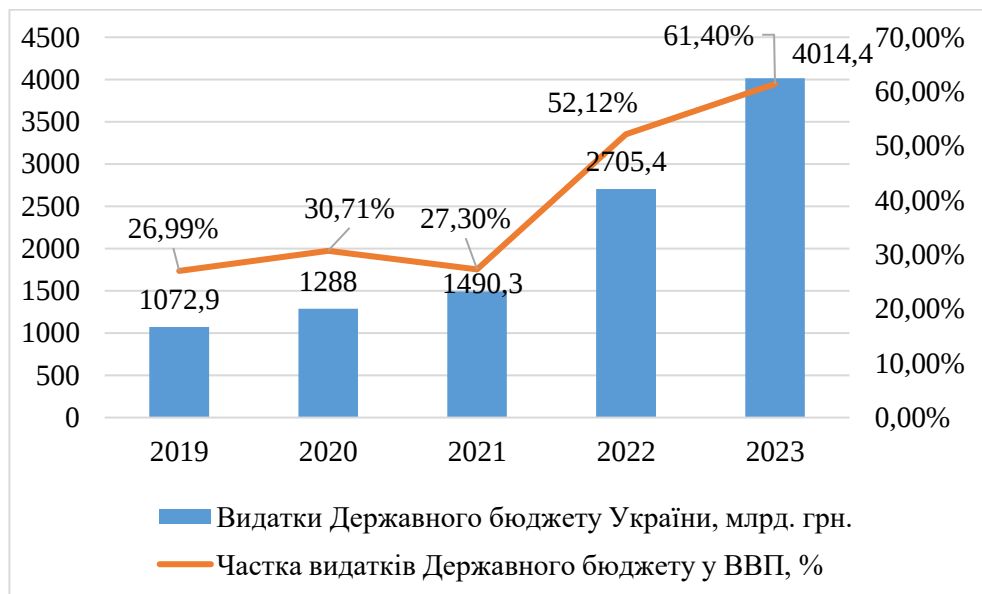

Рис. 2.7. Динаміка видатків Державного бюджету України та їх частка у ВВП протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

На рис. 2.8 відображено рівень виконання плану видатків Державного бюджету України. Протягом 2019-2021 років рівень виконання плану залишався стабільним і коливався близько 95%, що вказує на відносно точне прогнозування бюджету, що дозволяло виконувати заплановані видатки майже повністю. У 2022 році фактичні видатки становили лише 82,86% від планового показника, що є значним падінням. Це пояснюється непередбаченими витратами та економічними труднощами, пов'язаними з військовими діями. Війна значно ускладнила фінансове планування та призвела до зниження фактичних надходжень, що, своєю чергою, обмежило можливість повного виконання запланованих витрат [36, с. 67]. У 2023 році рівень виконання плану зріс до 93,57%, що свідчить про стабілізацію фінансової ситуації порівняно з 2022 роком. Це може бути пов'язане з адаптацією бюджетного планування до умов кризи, покращенням надходжень, а також зовнішньою підтримкою та допомогою від міжнародних партнерів. Як планові, так і фактичні показники видатків постійно зростали з 2019 до 2023 року, що вказує на підвищення

потреби у фінансуванні державних програм, зокрема, соціальних виплат, оборони та відновлення.

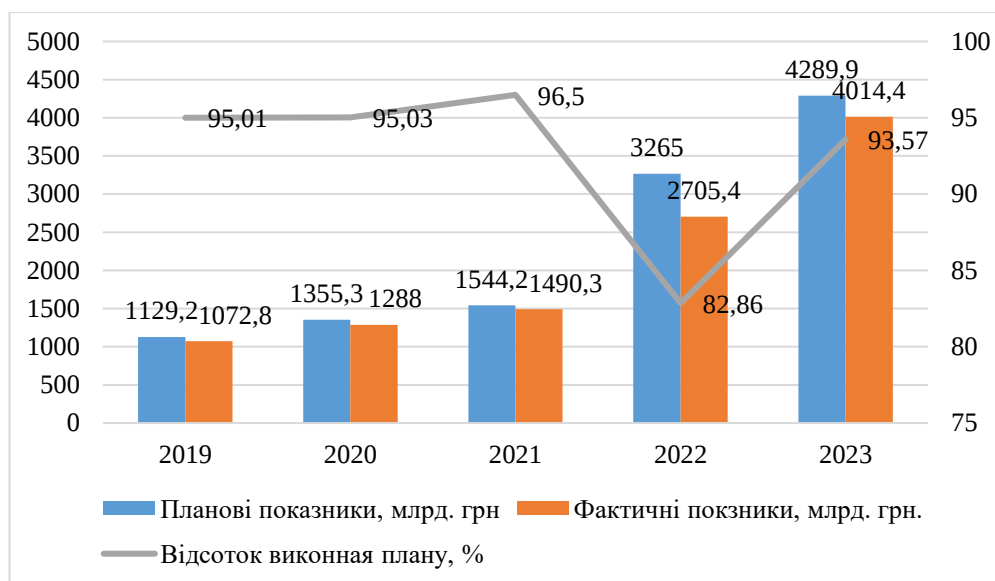

Рис. 2.8. Рівень виконання плану видатків Державного бюджету України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Подібно до аналізу доходів Державного бюджету, аналіз видатків проводитимемо також у вираженні в іноземній валюті. Такий підхід дає можливість оцінити реальну динаміку видатків, виключаючи вплив коливань обмінного курсу [37, с. 111].

Аналіз видатків Державного бюджету України за 2019–2023 роки відображає суттєві зміни в пріоритетах державного фінансування (табл. 2.1). Загальні видатки збільшилися з 38,74 млрд. дол. у 2019 році до 107,58 млрд. дол. у 2023 році. Видатки на оборону та на громадський порядок, безпеку та судову владу різко зросли з 2022 року. Основним фактором цього зростання є суттєве збільшення фінансування оборони та безпеки через воєнний конфлікт. Водночас, видатки на соціальний захист залишаються значними та стабільними, показуючи тенденцію до помірнього зростання (збільшились майже на 60% за аналізований період). Це забезпечує підтримку найбільш вразливих верств населення в умовах кризи [38]. Видатки на охорону здоров'я підвищились під час пандемії COVID-19 до 6,20 млрд. дол. у 2021 році, але в 2023 році знизилися до 4,80 млрд. дол. Інші сфери, такі як економічна діяльність, освіта, житлово-

комунальне господарство та охорона навколишнього середовища, отримують відносно невелике фінансування. Наприклад, видатки на економічну діяльність коливалися і зменшилися з 7,13 млрд. дол. у 2020 році до 3,60 млрд. дол. у 2023 році, а на освіту – з 2,34 млрд. дол. у 2021 році до 1,62 млрд. дол. у 2023 році.

Таблиця 2.1

Структура видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2019-2023 рр., у млрд. дол. США.

	2019	2020	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	6,07	6,92	7,57	5,52	7,93
Оборона	3,85	5,08	4,67	31,25	56,21
Громадський порядок, безпека та судова влада	5,06	6,66	6,39	12,12	15,40
Економічна діяльність	2,61	7,13	6,63	2,61	3,60
Охорона навколишнього природного середовища	0,23	0,28	0,30	0,13	0,14
Житлово-комунальне господарство	0,01	0,04	0,01	0,01	0,23
Охорона здоров'я	1,39	5,27	6,20	5,04	4,80
Духовний та фізичний розвиток	0,36	0,41	0,59	0,30	0,32
Освіта	1,87	2,23	2,34	1,60	1,62
Соціальний захист та соціальне забезпечення	7,89	13,63	12,43	11,65	12,58
Міжбюджетні трансферти	9,40	6,77	7,40	3,74	4,75
Усього	38,74	54,42	54,53	73,97	107,58

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [26])

Аналіз структури видатків Державного бюджету України за 2019-2023 роки (табл. 2.2) показує суттєві зміни у пріоритетах державного фінансування, що значною мірою пояснюється соціально-економічними умовами та ситуацією в країні. Найбільш значне зростання видатків спостерігається у сфері оборони, частка якої збільшилася з 9,94% у 2019 році до 52,25% у 2023 році. Це пов'язано з військовими діями, які розпочалися в 2022 році, що вимагало суттєвого збільшення фінансування оборонного сектору [39, с. 86]. Видатки на соціальний захист знизилися з 20,37% у 2019 році до 11,69% у 2023 році. Це може бути пов'язано з тим, що частина соціальних видатків перерозподілилася на оборону та безпеку, а також із необхідністю оптимізувати соціальні витрати в умовах кризових економічних умов. Частка міжбюджетних трансфертів значно зменшилася, з 24,26% у 2019 році до 4,42% у 2023 році, що може свідчити про

зменшення субсидій і допомоги місцевим бюджетам, які тепер змушені шукати власні джерела доходу або оптимізувати витрати. Частка видатків на охорону здоров'я зросла до 11,37% у 2021 році (період пандемії COVID-19), але в 2023 році вона знизилася до 4,46%. Така зміна пояснюється спадом необхідності в значному фінансуванні медичної сфери після завершення пікових хвиль пандемії, а також переміщенням пріоритетів на інші напрями, зокрема на оборону. Видатки на освіту поступово знижувалися з 4,83% у 2019 році до 1,51% у 2023 році, що може бути наслідком обмеженого фінансування через збільшення оборонних витрат і скорочення інвестицій у соціальну інфраструктуру на користь першочергових потреб [40]. Частка видатків на економічну діяльність значно коливалася, досягнувши максимуму в 13,10% у 2020 році, а згодом знизившись до 3,35% у 2023 році. Збільшення у 2020 році може бути пов'язане зі спробами держави стимулювати економіку на початку пандемії, а зниження – з перерозподілом коштів на більш пріоритетні напрямки.

Таблиця 2.2

Структура видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2019-2023 рр., у %

	2019	2020	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	15,67	12,72	13,88	7,46	7,37
Оборона	9,94	9,33	8,56	42,25	52,25
Громадський порядок, безпека та судова влада	13,06	12,24	11,72	16,39	14,31
Економічна діяльність	6,74	13,10	12,16	3,53	3,35
Охорона навколишнього природного середовища	0,59	0,51	0,55	0,18	0,13
Житлово-комунальне господарство	0,03	0,07	0,02	0,01	0,21
Охорона здоров'я	3,59	9,68	11,37	6,81	4,46
Духовний та фізичний розвиток	0,93	0,75	1,08	0,41	0,30
Освіта	4,83	4,10	4,29	2,16	1,51
Соціальний захист та соціальне забезпечення	20,37	25,05	22,79	15,75	11,69
Міжбюджетні трансферти	24,26	12,44	13,57	5,06	4,42
Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [26])

Аналізуючи структуру видатків Державного бюджету України за 2019–2023 роки (рис. 2.8) можна побачити значне домінування поточних видатків над

капітальними, що свідчить про переважання фінансування щоденних потреб держави над інвестиційними витратами. Протягом усього періоду поточні видатки становили переважну частину державного бюджету, залишаючись на рівні понад 90% від загальних видатків. Найвищий показник спостерігався у 2022 році – 96,74%, що пов’язано з екстремними потребами в умовах війни та необхідністю оперативного фінансування соціальних і військових витрат. Частка капітальних видатків у 2022 році різко знизилася до 3,26%, що є найнижчим показником за цей період. Відновлення частки капітальних видатків у 2023 році до 5,19% вказує на початок повернення до інвестиційної діяльності, хоча цей показник все ще є низьким порівняно з 2019–2021 роками, коли капітальні видатки коливалися від 5,89% до 9,00% [41]. Найвищий рівень капітальних видатків зафіксовано у 2021 році – 9%, що може свідчити про спрямування держави на інвестиції в економіку перед початком повномасштабного конфлікту.

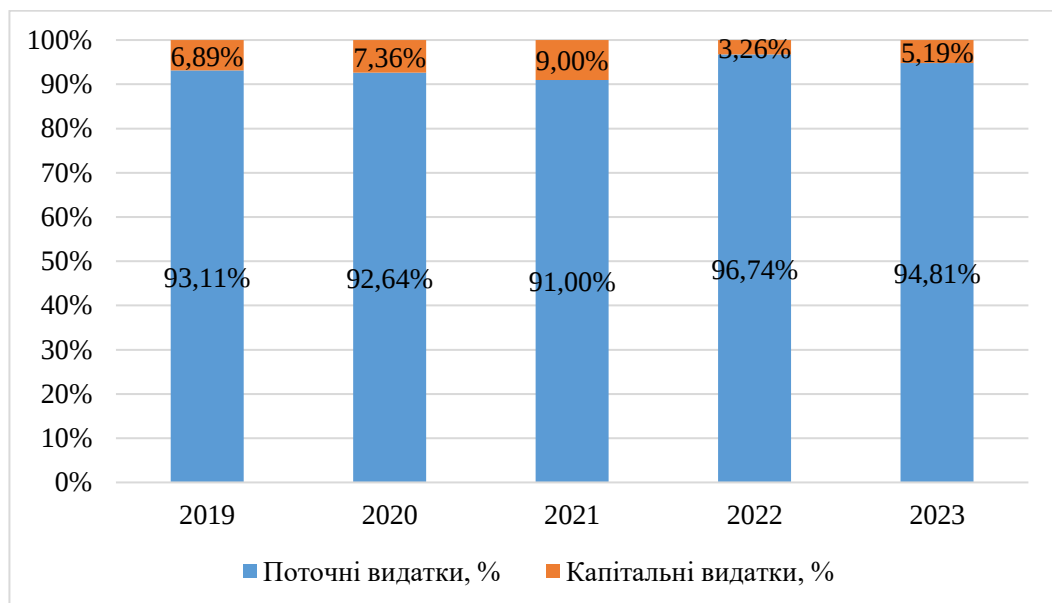

Рис. 2.9. Динаміка поточних та капітальних видатків Державного бюджету України протягом 2019-2023 рр., у %

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Також не менш важливим макропоказником є видатки на обслуговування державного боргу, оскільки висока частка видатків на обслуговування боргу може обмежувати можливості для інших важливих витрат (освіти, охорони здоров'я тощо) [42, с. 308].

Динаміку видатків на обслуговування державного боргу України в та їх частку у загальних видатках бюджету за період 2019-2023 років демонструє рис. 2.10. Абсолютний обсяг видатків на обслуговування боргу зріс з 119,9 млрд. грн. у 2019 році до 252,2 млрд. грн. у 2023 році, що свідчить про зростання фінансового навантаження на державний бюджет, пов'язане зі збільшенням обсягу державного боргу та можливим зростанням витрат на обслуговування. Питома вага видатків на обслуговування боргу в загальних видатках бюджету знизилась з 11,18% у 2019 році до 6,28% у 2023 році. Така тенденція вказує на те, що, незважаючи на зростання витрат у гривневому еквіваленті, частка видатків на обслуговування боргу у загальних видатках зменшується, що пов'язане з тим, що зростають інші категорії видатків (наприклад, оборона), а також з можливим поліпшенням умов обслуговування боргу [43, с. 175]. У 2022 році спостерігається тимчасове зниження питомої ваги видатків на обслуговування боргу до 5,9%, що є наслідком міжнародної підтримки або реструктуризації окремих боргових зобов'язань у період військових дій. У 2023 році видатки на обслуговування боргу різко зросли до 252,2 млрд. грн., проте їх частка у загальних видатках залишилася відносно низькою (6,28%).

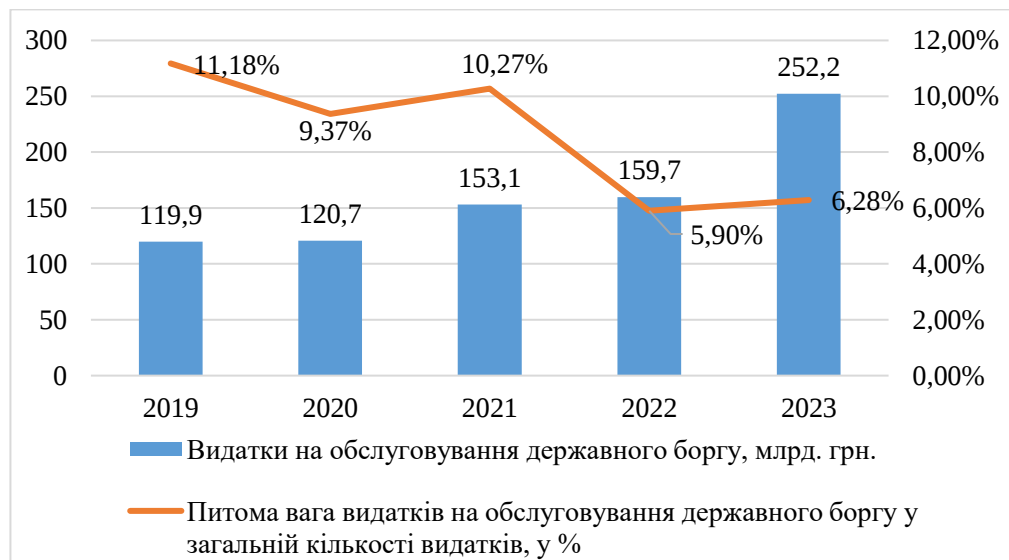

Рис. 2.10. Динаміка видатків на обслуговування державного боргу та їх питома вага у загальній кількості видатків Державного бюджету України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25])

Загалом, структура видатків Державного бюджету України за ці роки відображає перерозподіл ресурсів на пріоритетні напрями залежно від поточних потреб країни, зокрема на оборону і безпеку, що свідчить про гнучкість бюджетної політики в умовах змінних зовнішніх та внутрішніх викликів, проте водночас підкреслює обмеженість ресурсів для інших сфер державного управління, таких як соціальний захист, освіта та економічний розвиток.

2.3. Вплив бюджетного дефіциту на економічний розвиток України

Забезпечення збалансованості Державного бюджету України в умовах кризи пов'язане з ефективним управлінням бюджетним дефіцитом. Економічні дисбаланси в країні посилюють чинники, які знижують планові надходження до бюджету і одночасно збільшують витрати на обслуговування державного боргу.

Аналізуючи динаміку доходів та видатків Державного бюджету України за 2019-2023 рр. можна побачити суттєве зростання розриву між доходами та видатками. Дефіцит бюджету за цей період зростав стабільно, досягаючи максимальних показників у 2023 році, коли він склав -1342,4 млрд. грн. (рис. 2.11), що демонструє значний тиск на бюджет і залежність від зовнішнього фінансування для покриття дефіциту. Дефіцит у 2022 та 2023 роках вийшов за межі контролю і став одним із найвищих за останні роки, що обумовлене різким зростанням державних видатків. Це створює додаткові виклики для фінансової стабільності країни та потребує посиленого управління борговим навантаженням і пошуку джерел фінансування для збалансування бюджету. Дефіцит бюджету в умовах зростання видатків і обмежених доходів ставить перед державою завдання залучення додаткових ресурсів. Основними джерелами фінансування цього дефіциту є внутрішні та зовнішні запозичення, а також допомога міжнародних організацій і партнерів [44]. Збільшення обсягу державного боргу у зв'язку з фінансуванням дефіциту вимагає значних витрат на його обслуговування, що створює додаткове навантаження на бюджет і підвищує ризик боргової залежності.

Зростання дефіциту також впливає на макроекономічну стабільність: високий дефіцит бюджету може стимулювати інфляційний тиск, що знецінює національну валюту і знижує купівельну спроможність населення. В умовах економічної нестабільності це додатково підсилює потребу в контролі за державними витратами і проведенні структурних реформ для підвищення ефективності бюджетного процесу [45, с. 136].

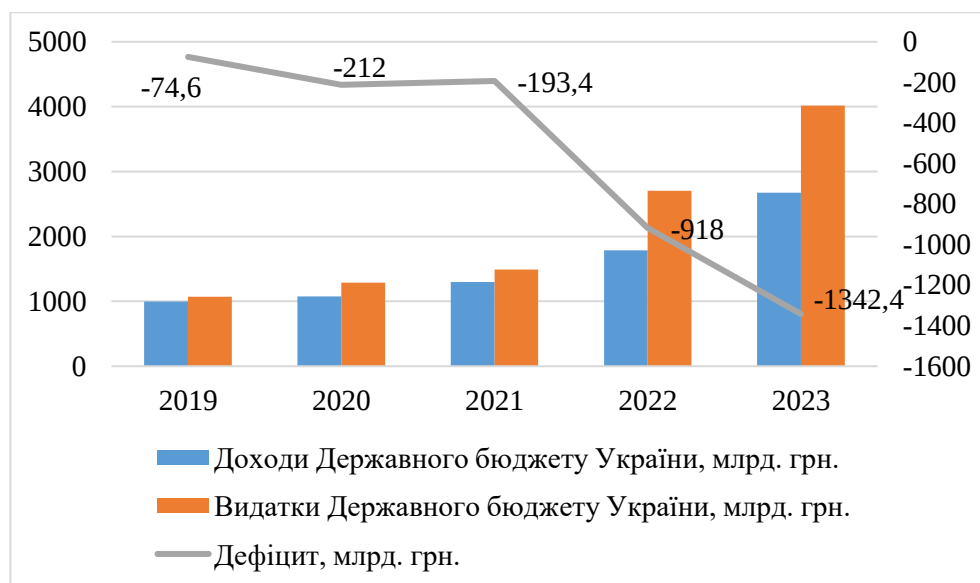

Рис. 2.11. Динаміка доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [26])

Аналіз динаміки дефіциту Державного бюджету України за 2019–2023 роки (рис. 2.12) показує значне поглиблення дефіциту, як у абсолютному вираженні, так і відносно ВВП. У 2019 році дефіцит бюджету становив -74,6 млрд. грн., або лише -1,88% до ВВП. Проте вже в 2022 році цей показник зріс до -918 млрд. грн., що відповідає -17,68% до ВВП, а в 2023 році дефіцит сягнув рекордних -1342,4 млрд. грн., що становить -20,53% до ВВП. Такий значний ріст дефіциту, особливо у 2022–2023 роках, обумовлений низкою факторів. По-перше, це суттєве збільшення видатків на оборону, безпеку та соціальний захист, що стало необхідністю в умовах війни. По-друге, економічна нестабільність, викликана конфліктом, призвела до зниження доходів бюджету через

скорочення економічної активності, падіння експорту та зростання інфляційних процесів.

Зростання частки дефіциту бюджету до ВВП до рівня понад 20% вказує на високу залежність країни від зовнішнього фінансування та запозичень. Така ситуація створює додаткове боргове навантаження на економіку і підвищує ризики макроекономічної нестабільності. Для стабілізації фінансового стану потрібні структурні реформи та ефективне управління видатками, а також пошук альтернативних джерел фінансування, які не будуть погіршувати боргове становище держави [46, с. 167].

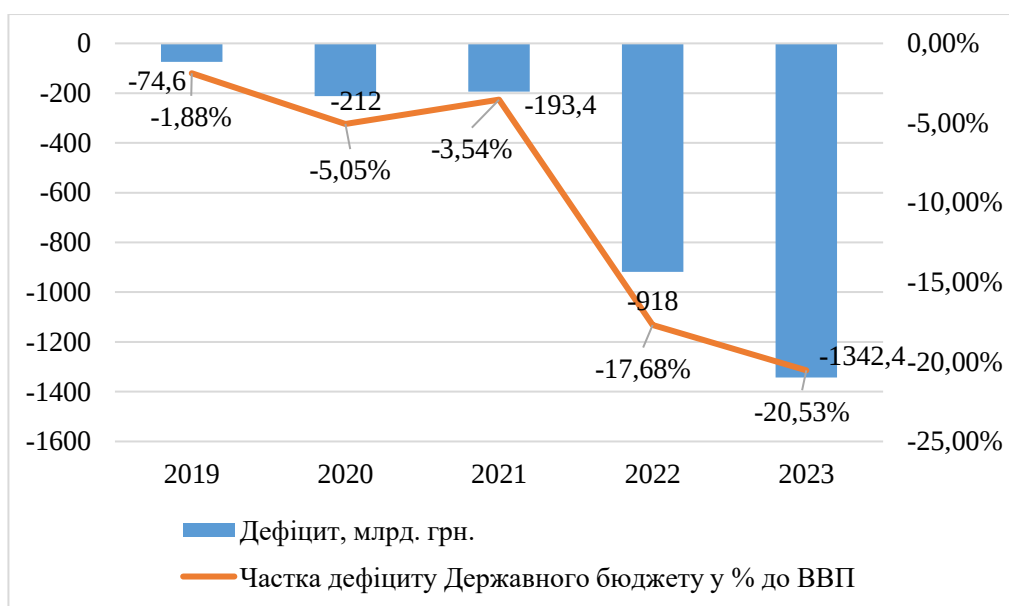

Рис. 2.12. Дефіцит Державного бюджету України та його частка у ВВП протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Аналіз фінансування дефіциту державного бюджету України за 2019–2023 роки демонструє зміни у структурі джерел покриття дефіциту (рис. 2.13), а також значне збільшення обсягу як внутрішнього, так і зовнішнього фінансування в останні роки, особливо з 2022 року. До 2021 року обсяги внутрішнього фінансування дефіциту були відносно стабільними. У 2019 році обсяг внутрішнього фінансування становив 82,1 млрд. грн., а у 2021 році – 87,4 млрд. грн. (обсяг збільшився на 6,46%). У 2022 році спостерігалось різке зростання внутрішнього фінансування до 349,1 млрд. грн., або на 300%, що пов'язано з

потребою оперативного залучення ресурсів для покриття дефіциту бюджету в умовах військових дій. У 2023 році цей показник дещо зменшився до 248,5 млрд. грн., але все ще залишився на високому рівні порівняно з довоєнними роками.

До 2021 року обсяги зовнішнього фінансування залишалися порівняно помірними. У 2019 році спостерігався навіть відтік зовнішніх коштів (-4 млрд. грн.), що свідчить про більшу фінансову стабільність у той період. Однак починаючи з 2022 року обсяги зовнішнього фінансування різко зросли: у 2022 році вони сягнули 565,6 млрд. грн., а в 2023 році – рекордних 1084,6 млрд. грн., що пов'язано з великою підтримкою України з боку міжнародних партнерів, які надавали кредити та гранти для підтримки економіки та соціальної сфери в умовах війни.

До 2022 року державний бюджет України покривав дефіцит переважно за рахунок внутрішнього фінансування, однак з початком повномасштабної війни у 2022 році ситуація кардинально змінилася. Зовнішнє фінансування почало відігравати головну роль у покритті дефіциту бюджету, що пояснюється обмеженими можливостями внутрішнього ринку капіталу та необхідністю залучення значних обсягів ресурсів для підтримки економіки [47, с. 214]. У 2023 році зовнішнє фінансування перевищило внутрішнє у понад чотири рази, становивши 1084,6 млрд. грн. проти 248,5 млрд. грн. внутрішніх надходжень.

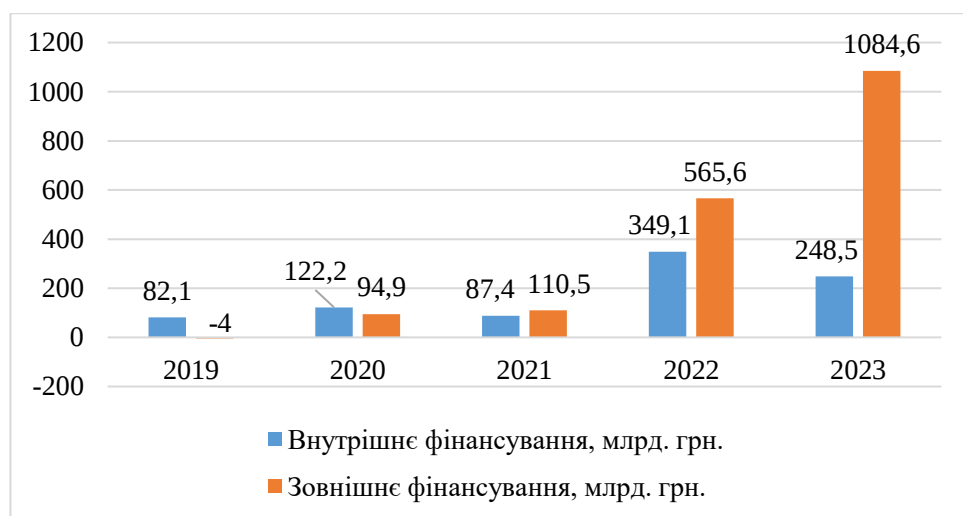

Рис. 2.13. Динаміка фінансування дефіциту Державного бюджету України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25])

Аналіз державного боргу України та його частки відносно ВВП за період 2019–2023 років (рис. 2.14) показує значне зростання обсягу боргу та підвищення боргового навантаження на економіку, особливо в останні роки. Протягом аналізованого періоду державний борг України зріс майже втричі – з 1761,4 млрд. грн. у 2019 році до 5188,1 млрд. грн. у 2023 році. Особливо швидке зростання боргу спостерігається у 2022-2023 роках, коли борг зріс на 57,25% у 2022 році та 39,65% у 2023 році. Таке стрімке збільшення було обумовлене необхідністю фінансування під час військових дій, а також через економічні наслідки війни.

Динаміка частки державного боргу у відсотках до ВВП демонструє посилення боргового навантаження на економіку. У 2019 році цей показник складав 44,32% від ВВП, а у 2020 році зріс до 53,87%, що було спричинено як зростанням боргу, так і скороченням ВВП через кризу, викликану пандемією COVID-19. У 2021 році частка боргу до ВВП знизилася до 43,27% завдяки деякому економічному відновленню та відносній стабілізації боргового рівня. Однак у 2022 році частка боргу різко зросла до 71,57%, а у 2023 році – до 79,36%, що пов'язано з значними витратами на оборону та підтримку економіки під час війни, а також зі зниженням темпів економічного зростання.

Високий рівень боргового навантаження, який досягнув майже 80% ВВП у 2023 році, створює ризик для макроекономічної стабільності та може обмежувати можливості розвитку країни в довгостроковій перспективі. Подальше зростання частки боргу до ВВП може стати серйозним обмеженням для економічного зростання, оскільки потребує значних ресурсів на обслуговування боргу [48]. Це зменшує можливості для фінансування соціальних програм та інвестицій у розвиток. Крім того, значна залежність від зовнішніх запозичень підвищує ризик валютних коливань і нестабільності на міжнародних ринках капіталу.

Рис. 2.14. Динаміка державного боргу України та його частка у ВВП протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Аналізуючи структуру державного боргу України за період 2019–2023 (рис. 2.15), можна визначити поступове зростання частки зовнішнього боргу у порівнянні з внутрішнім. Це важлива тенденція, яка вказує на зміну джерел фінансування дефіциту державного бюджету та боргових зобов'язань країни. У 2019 році частка зовнішнього боргу складала 52,91%, а внутрішнього – 47,09%. Протягом наступних років частка зовнішнього боргу зростала. У 2020 році вона збільшилася до 55,71%, у 2021 році – до 55,02%, у 2022 році – до 62,59%, а у 2023 році досягла 69,40%, вказуючи на те, що Україна все більше покладається на зовнішні джерела фінансування своїх бюджетних потреб, що може бути пов'язано з обмеженими можливостями внутрішнього ринку та необхідністю залучення міжнародної фінансової допомоги в умовах кризових явищ [49, с. 49].

Згідно з даними, частка внутрішнього боргу за ці роки зменшилася. Якщо у 2019 році внутрішній борг складав 47,09%, то у 2023 році його частка скоротилася до 30,60%. Зниження частки внутрішнього боргу вказує на те, що внутрішні джерела запозичень використовуються менше, ймовірно, через обмежені ресурси національної економіки та високі відсоткові ставки. Зростання частки зовнішнього боргу вказує про зростання залежності України від міжнародних кредиторів. Це робить країну вразливою до валютних ризиків і змін

умов на зовнішніх ринках. Більша частка зовнішнього боргу також може створювати додаткові виклики для стабільності національної валюти та призводити до збільшення витрат на обслуговування боргу [50].

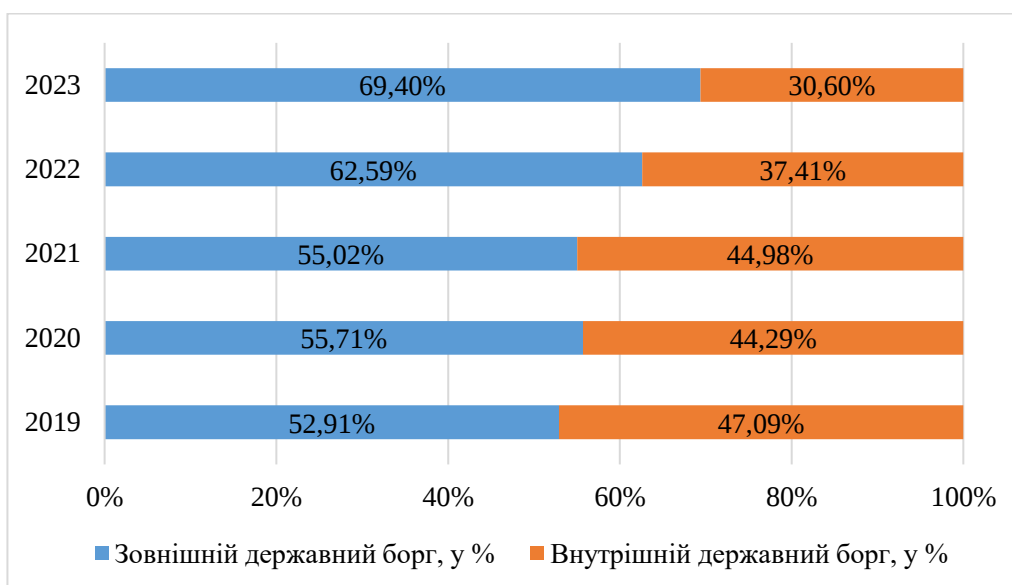

Рис. 2.15. Структура державного боргу України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25])

Аналіз державного боргу та боргового навантаження на бюджет України за 2019–2023 роки (рис. 2.16) демонструє поступове зростання обсягу боргу та зміну співвідношення між доходами бюджету та борговим навантаженням.

Боргове навантаження на державний бюджет, яке розраховується як співвідношення державного боргу до доходів Державного бюджету, залишалося в межах 47-57% протягом періоду. У 2019 році цей показник становив 56,68%, а у 2020 році він зменшився до 47,63%, що можна пояснити приростом доходів бюджету [51]. Проте, з 2021 року відбулося його зростання до 54,9%. Найнижчий рівень боргового навантаження за період спостерігається у 2022 році (48,11%), завдяки зростанню доходів бюджету до 1787,4 млрд. грн. У 2023 році боргове навантаження знову підвищилось до 51,5%, що пов'язано зі стрімким нарощуванням боргу, хоча доходи бюджету теж зросли.

Незважаючи на зростання державного боргу, боргове навантаження не досягло критичних рівнів і залишалося відносно стабільним завдяки збільшенню доходів бюджету. Однак зростання боргу створює ризик підвищення витрат на

його обслуговування, що може стати серйозним тягарем для бюджету в майбутньому. Також значна частка зовнішнього боргу в структурі загальної заборгованості посилює вразливість фінансової системи України до валютних коливань та умов міжнародних ринків капіталу [52, с. 130].

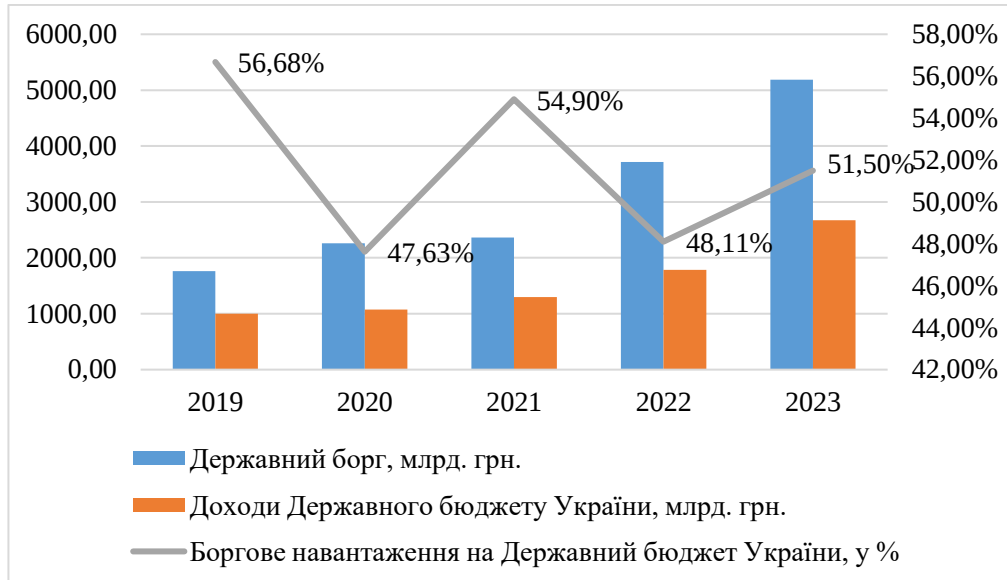

Рис. 2.16. Боргове навантаження на Державний бюджет України протягом 2019-2023 рр.

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

В умовах війни Україна значно збільшила залежність від зовнішнього фінансування для покриття дефіциту державного бюджету. Така ситуація має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, міжнародна підтримка дозволяє стабілізувати фінансову систему, але з іншого боку, це створює значне боргове навантаження на економіку, що може призвести до складностей у майбутньому з обслуговуванням зовнішніх боргів. З 2019 по 2023 рік структура державного боргу України змінилася на користь зовнішніх зобов'язань, що збільшує залежність від зовнішнього фінансування. Це вказує на важливість зваженого підходу до управління державним боргом, зокрема необхідність зменшення залежності від зовнішніх запозичень та зміцнення внутрішнього ринку капіталу.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

3.1. Інтеграція міжнародного досвіду для покращення бюджетного регулювання економічних процесів в Україні

Відновлення економіки України після війни та стимулювання економічного зростання вимагають пошуку ефективних механізмів державного впливу на економічні процеси. Одним із основних інструментів стимулювання є бюджетна політика, яка дозволяє спрямовувати державні кошти на ключові галузі економіки, що мають значення для її розвитку. Тому розвиток політики бюджетного стимулювання економічного зростання є важливим завданням для України, оскільки це сприятиме швидшому подоланню наслідків руйнувань інфраструктури через війну.

Інтеграція міжнародного досвіду може суттєво покращити бюджетне регулювання економічних процесів в Україні, особливо в умовах кризових викликів і структурних змін в економіці. Вивчення та застосування кращих практик дозволяє Україні розвивати ефективну та стійку фінансову систему, забезпечувати раціональний розподіл ресурсів та підтримувати макроекономічну стабільність.

У США державний бюджет є ключовим інструментом для макроекономічного регулювання, особливо в умовах економічних криз. Використання фіскальних стимулів під час фінансових труднощів демонструє ефективність цього підходу в стабілізації економіки, підтримці зайнятості та стимулюванні споживання. Розглянемо детальніше приклади, коли бюджетний дефіцит використовувався для економічного стимулювання.

Під час фінансової кризи 2008–2009 років уряд США запровадив Програму стимулювання економіки у 2008 році обсягом 168 млрд. доларів, яка включала прямі виплати населенню та податкові знижки для домогосподарств і бізнесу. У

2009 році адміністрація Обами ухвалила Закон про відновлення та реінвестування обсягом 787 млрд. доларів, який передбачав інфраструктурні проекти, інвестиції у відновлювану енергетику та науку, програму допомоги штатам для підтримки охорони здоров'я та освіти. За оцінками, ці заходи сприяли створенню або збереженню понад 2 млн. робочих місць у 2009–2010 роках. Хоча дефіцит бюджету зріс до 1,4 трлн доларів у 2009 році (9,8% від ВВП), це дозволило уникнути глибшої рецесії [53].

Під час пандемії COVID-19 у 2020 році бюджетний дефіцит США досягнув рекордного рівня – 3,13 трлн. доларів (15% від ВВП), що було обумовлено великим пакетом заходів економічного стимулювання. Уряд США реалізував кілька масштабних програм:

- Закон CARES (Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act), ухвалений у березні 2020 року, обсягом 2,2 трлн доларів, який включав: прямі виплати населенню (до 1200 доларів на людину), програму захисту заробітної плати для малого бізнесу, додаткові виплати безробітним (600 доларів на тиждень).

- Consolidated Appropriations Act у грудні 2020 року, обсягом 900 млрд. доларів.

- American Rescue Plan у 2021 році, обсягом 1,9 трлн. доларів.

Заходи дозволили запобігти масовому скороченню робочих місць та підтримати споживання. За даними аналітиків, програми прямої допомоги населенню сприяли зростанню споживчих витрат на 10% у другій половині 2020 року. Рівень безробіття, який у квітні 2020 року досяг пікових 14,7%, почав поступово знижуватися і у 2021 році повернувся до 6,2%.

У 2021 році адміністрація Байдена запустила Інфраструктурний план обсягом 1,2 трлн. доларів, спрямований на модернізацію транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури. Ці витрати мають мультиплікативний ефект, стимулюючи робочі місця та економічну активність.

Бюджетний дефіцит у США використовується як гнучкий інструмент для швидкого реагування на кризи, а також для довгострокових інвестицій у

розвиток економіки. Пріоритет надається підтримці попиту, захисту зайнятості та інноваціям.

Україна може врахувати цей досвід, особливо у сфері прямої грошової підтримки населенню, інвестування у відновлення інфраструктури, підтримки бізнесу через програми кредитування та податкові пільги. Важливо забезпечити прозорість використання коштів та мінімізувати корупційні ризики, що може обмежити ефективність таких програм у країнах з низьким рівнем інституційної довіри.

Європейський Союз (ЄС) активно застосовує фіскальні правила для забезпечення фінансової стабільності країн-членів. Маастрихтські критерії, встановлені для регулювання бюджетної політики, є ключовими умовами для підтримання дисципліни в державних фінансах. Водночас гнучкість цих правил дозволяє країнам-членам адаптувати свої бюджети до кризових ситуацій, як це сталося під час пандемії COVID-19. Маастрихтські критерії та їх значення (обмеження дефіциту та боргу):

- Дефіцит бюджету не має перевищувати 3% від ВВП.
- Державний борг повинен бути меншим за 60% ВВП.

Ці критерії були запроваджені для забезпечення фінансової дисципліни та зменшення ризиків для економіки ЄС. Європейська Комісія здійснює моніторинг бюджетів країн-членів, а у разі перевищення встановлених лімітів країни можуть стикатися з фінансовими санкціями.

У 2020 році через пандемію COVID-19 ЄС тимчасово послабив Маастрихтські критерії, дозволивши країнам-членам перевищувати ліміти дефіциту і боргу. Це було необхідно для реалізації масштабних програм економічної підтримки. Як результат, уряди країн-членів значно збільшили державні видатки для підтримки бізнесу, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

У 2020 році середній дефіцит бюджету в країнах ЄС зріс до 7% ВВП, тоді як державний борг досяг 90% ВВП. Наприклад, до пандемії Німеччина мала бюджетний профіцит (у 2019 році він становив 1,5% ВВП). У 2020 році

бюджетний дефіцит Німеччини зріс до 4,2% ВВП через виділення понад 130 млрд. євро на підтримку економіки, зокрема програм короткострокового працевлаштування та допомоги бізнесу.

У 2021 році ЄС створив Фонд відновлення та стійкості обсягом 750 млрд. євро, з яких 390 млрд. євро були виділені як гранти, а 360 млрд євро – як кредити. Цей фонд був спрямований на підтримку цифрової трансформації та зеленої енергетики, відновлення економіки країн-членів після кризи. Наприклад, Італія та Іспанія отримали найбільші частки фінансування з фонду (понад 70 млрд євро кожна). ЄС дозволив країнам самостійно визначати, на які сфери спрямувати кошти, з урахуванням потреб їхніх економік.

Запровадження чітких фінансових правил, подібних до Маастрихтських критеріїв, може сприяти стабілізації бюджетної системи України, особливо в довгостроковій перспективі після війни. Використання прикладу Фонду відновлення ЄС може допомогти Україні залучити міжнародну допомогу для післявоєнного відновлення. В умовах кризи Україні слід адаптувати бюджетні обмеження, щоб спрямувати ресурси на першочергові потреби, такі як оборона, соціальна підтримка та відновлення інфраструктури [54, с. 68].

Японія демонструє унікальний підхід до монетарно-фінансової політики, який дозволяє підтримувати високе боргове навантаження при збереженні економічної стабільності. З часткою державного боргу понад 230% від ВВП (станом на 2023 рік), Японія використовує комплекс заходів, спрямованих на стимулювання економіки, зокрема через активні державні інвестиції та нетрадиційні монетарні інструменти. Причини високого боргового навантаження:

- Старіння населення: значна частина витрат державного бюджету спрямована на соціальне забезпечення пенсіонерів, оскільки частка літніх людей у Японії перевищує 29%. Зростання витрат на медицину та пенсійне забезпечення створює додаткове боргове навантаження.

- Економічне уповільнення: після "японської фінансової бульбашки" 1990-х років країна зіткнулася з дефляцією і тривалим періодом уповільнення економічного зростання, що змусило уряд збільшити фіскальні стимули.

- Державні інвестиції: Японія активно фінансує інфраструктурні проєкти (залізничні мережі, мости, дороги), які спрямовані на підвищення продуктивності економіки.

Щорічно Японія виділяє значну частину бюджету на модернізацію інфраструктури, зокрема на швидкісні залізничні мережі та розвиток смарт-технологій. У 2020 році уряд запровадив пакет стимулів обсягом 1,1 трлн доларів для підтримки економіки під час пандемії COVID-19. Він включав допомогу бізнесу, виплати населенню та інвестиції у технологічні інновації. Уряд фінансує програми субсидій для малих і середніх підприємств, які є основою японської економіки. Державні витрати спрямовуються на розвиток робототехніки, штучного інтелекту та "зеленої" енергетики.

Банк Японії підтримує політику нульових або навіть негативних процентних ставок для здешевлення кредитів і стимулювання інвестицій. З 2016 року основна ставка за короткостроковими кредитами була встановлена на рівні -0,1%. Японія є піонером у застосуванні кількісного пом'якшення, яке полягає у викупі державних облігацій і корпоративних активів з ринку, щоб збільшити ліквідність. Банк Японії утримує значну частину державного боргу, що дозволяє мінімізувати ризики його рефінансування.

Понад 90% японського боргу належить внутрішнім кредиторам, що знижує залежність від зовнішніх фінансових ринків. Населення Японії активно купує державні облігації, що підтримує стабільний попит на боргові зобов'язання.

Попри високий борг, рівень інфляції в Японії залишається помірним. Це дозволяє утримувати стабільний обмінний курс єни та забезпечувати низькі витрати на обслуговування боргу. Старіння населення продовжує збільшувати навантаження на соціальні програми, що вимагає нових джерел доходів або подальшого зростання боргу. Хоча монетарна політика спрямована на подолання дефляції, зростання цін залишається дуже повільним, що обмежує ефективність

стимулюючих заходів. Висока частка внутрішнього боргу є перевагою, але в умовах зниження заощаджень населення це може створити ризики для рефінансування.

Як і Японія, Україна може інвестувати в інфраструктуру та технології для стимулювання економіки та створення робочих місць. Розвиток ринку державних облігацій дозволить зменшити залежність від зовнішніх запозичень. В умовах криз Україна може вивчити можливість використання політики кількісного пом'якшення для підтримки ліквідності на ринку. Досвід Японії демонструє, що навіть за високого боргового навантаження грамотна монетарно-фіскальна політика може забезпечити економічну стабільність та сприяти довгостроковому зростанню [55, с. 94].

Державний бюджет Китаю використовується як потужний інструмент для стимулювання економіки, зокрема через масштабні інвестиції в інфраструктуру. Цей підхід вважається ключовим драйвером економічного зростання, особливо в періоди економічної нестабільності.

Щорічні державні витрати на інфраструктуру в Китаї перевищують 10% ВВП. У 2020 році, в умовах кризи COVID-19, уряд Китаю виділив понад 3,6 трлн. юанів (приблизно 500 млрд. доларів) на інфраструктурні проекти, щоб підтримати економіку. Пріоритетні напрями:

- Будівництво швидкісних залізничних мереж: на 2023 рік Китай має понад 40 тис. км швидкісних залізниць, що становить дві третини світової мережі.
- Розвиток аеропортів: у 2022 році країна мала понад 250 комерційних аеропортів із планами розширення до 450 до 2035 року.
- Інвестиції у "зелену" інфраструктуру, включаючи відновлювані джерела енергії та технології з низьким рівнем викидів вуглецю.

Фіскальна політика під час кризи COVID-19. Уряд Китаю запровадив низку пакетів економічної підтримки, що включали:

- Виділення коштів місцевим бюджетам на будівництво інфраструктури.
- Пільгові кредити державним підприємствам і приватному сектору.

- Збільшення державних інвестицій у цифрову інфраструктуру (наприклад, 5G-мережі та хмарні обчислення).

Китай активно використовує місцеві бюджети для фінансування інфраструктурних проєктів через випуск спеціальних облігацій. У 2020 році обсяг таких облігацій досяг рекордних 3,75 трлн. юанів (приблизно 520 млрд. доларів).

Незважаючи на кризу COVID-19, у 2020 році ВВП Китаю зріс на 2,3%, що зробило його однією з небагатьох країн з позитивним економічним зростанням. У 2021 році економіка зросла на 8,1% завдяки швидкому відновленню споживчого попиту та продовженню державних інвестицій.

Масштабні інвестиції зробили інфраструктуру Китаю однією з найкращих у світі. Зокрема, Китай має найбільшу у світі мережу автошляхів, понад 150 тис. км високоякісних доріг. Розвиток інфраструктури стимулює внутрішнє споживання та полегшує торгівлю, що є важливим чинником для підтримки економічного зростання.

Переваги китайського підходу:

- Економічне зростання: інвестиції в інфраструктуру дають значний мультиплікативний ефект, підвищуючи ВВП.

- Розвиток регіонів: завдяки місцевим бюджетам розвиваються менш економічно активні регіони, зменшується нерівність.

- Довгостроковий ефект: інфраструктурні об'єкти сприяють сталому розвитку країни, полегшуючи бізнес-діяльність.

Ризики китайського підходу:

- Зростання боргу: обсяг державного та місцевого боргу Китаю швидко зростає. На 2023 рік загальний борг (включно з місцевими урядами) перевищив 300% ВВП.

- Залежність від державних інвестицій: такий підхід може пригнічувати розвиток приватного сектору.

- Нерівномірний розвиток: у деяких регіонах інфраструктура використовується неефективно, створюючи "зайві" об'єкти (наприклад, порожні міста).

Для України залучення державних коштів для відновлення інфраструктури в постраждалих від війни регіонах допоможе зменшити регіональні дисбаланси. Досвід Китаю показує, що стратегічні інвестиції в інфраструктуру можуть бути потужним інструментом для стимулювання економічного зростання навіть в умовах кризи [56].

Швеція, Норвегія та Данія вважаються зразками ефективного поєднання високого рівня соціальних витрат із фіскальною стабільністю. Ці країни демонструють, що інвестування в соціальну сферу через державний бюджет сприяє підтримці соціальної стабільності, економічної рівності та довгострокового економічного зростання.

Характеризуючи соціальну політику Скандинавії можна стверджувати, що соціальні витрати становлять значну частину державних видатків:

- У Швеції – близько 30% від ВВП.
- У Данії – 28% від ВВП.
- У Норвегії – 25% від ВВП.

Ці витрати включають пенсійне забезпечення, охорону здоров'я, освіту, підтримку сімей із дітьми, допомогу безробітним тощо.

Для фінансування високих соціальних витрат скандинавські країни мають одну з найвищих ставок податків у світі. Наприклад, максимальна ставка прибуткового податку в Швеції становить близько 57%, а ПДВ – 25%. Податкова система розроблена так, щоб зберігати соціальну рівність, забезпечуючи перерозподіл доходів.

У періоди криз уряди Скандинавії збільшують видатки на соціальну підтримку населення. Наприклад, під час пандемії COVID-19 були розширені програми страхування безробіття, збільшені виплати сім'ям і введені субсидії для підприємств, щоб зберегти робочі місця.

Приклади антикризових заходів:

1. Пандемія COVID-19.

- Швеція збільшила соціальні видатки на 18% у 2020 році порівняно з попереднім роком, було введено програму компенсації доходів працівникам, які втратили роботу, та додаткові виплати безробітним, запустила програму збереження зайнятості, в рамках якої держава покривала до 75% зарплати працівників компаній, які постраждали від пандемії. Загальні антикризові витрати становили близько 12% ВВП.

- Норвегія запровадила додаткові виплати для малого бізнесу та домогосподарств, а також збільшила інвестиції в охорону здоров'я. Використовувала суверенний фонд, найбільший у світі, для фінансування антикризових програм.

2. Глобальна фінансова криза 2008 року.

У цей період Скандинавські країни збільшили видатки на підтримку безробітних і запровадили програми збереження зайнятості. Водночас фіскальна політика була спрямована на стимулювання попиту через інвестиції в інфраструктуру та соціальні програми.

Завдяки ефективній соціальній політиці, у Скандинавських країнах спостерігається один із найнижчих рівнів нерівності доходів (індекс Джині):

- Швеція – 27,2.

- Норвегія – 27,6.

- Данія – 28,5.

Інвестиції в освіту та охорону здоров'я сприяють підвищенню продуктивності праці, що забезпечує довгострокове економічне зростання. За останні два десятиліття економіки Скандинавських країн зростали стабільно, демонструючи стійкість навіть у періоди глобальних криз.

Ризики та виклики:

- Значне податкове навантаження може створювати бар'єри для розвитку бізнесу та інновацій.

- Ефективність соціальної політики залежить від спроможності економіки підтримувати високі доходи бюджету. У разі тривалого економічного спаду можуть виникнути складнощі з фінансуванням соціальних витрат [57, с. 201].

Україні варто зосередитися на підвищенні соціальної стабільності через розвиток програм підтримки вразливих верств населення, що є особливо важливим у кризових умовах. Інвестиції у людський капітал, за прикладом Скандинавських країн, можуть забезпечити довгострокове економічне зростання. Використання програм компенсації заробітної плати або субсидій бізнесу може допомогти зберегти робочі місця під час кризи. Скандинавський підхід до соціальних витрат демонструє, як інвестиції у соціальну сферу можуть сприяти економічній стабільності, соціальній рівності та довгостроковому зростанню. Для України цей досвід може стати орієнтиром для реформування державного бюджету та соціальної політики.

Таблиця 3.1.

Міжнародний досвід бюджетного регулювання економічних процесів та їх ефективність в Україні

Країна	Практика	Сутність	Ефективність для України
США	Бюджетний дефіцит і економічне стимулювання	Масштабні фінансові стимули для підтримки зайнятості, бізнесу та інфраструктури під час криз.	Допоможе підтримати населення та бізнес під час війни та економічного спаду через прямі виплати, кредити та інвестиції у відновлення інфраструктури.
ЄС (Німеччина)	Фінансові правила і фонди відновлення	Маастрихтські критерії для забезпечення фінансової дисципліни та створення спеціальних фондів для відновлення після кризи.	Забезпечить контроль за бюджетним дефіцитом у довгостроковій перспективі та допоможе залучити міжнародні кошти для відновлення України після війни.
Японія	Монетарно-фінансова політика в умовах високого боргу	Інвестиції в інфраструктуру, політика нульових ставок, кількісне пом'якшення для стимулювання економіки.	Підходить для стимулювання економіки через інвестиції в інфраструктуру, енергетику та цифрові технології, а також для зменшення вартості обслуговування боргу.

Продовження таблиці 3.1.

Китай	Масштабні державні інвестиції в інфраструктуру	Державний бюджет спрямовується на розвиток транспорту, енергетики та цифрових технологій.	Ефективно для відновлення зруйнованої інфраструктури, стимулювання економічного зростання та створення робочих місць у постраждалих від війни регіонах.
Скандинавія	Соціальні витрати і фіскальна стабільність	Високий рівень соціальних витрат на підтримку населення, розвиток освіти та охорони здоров'я.	Дозволить забезпечити соціальну стабільність, захистити вразливі групи населення, інвестувати в освіту та здоров'я, що є критично важливим для відновлення людського капіталу.

(Джерело: складено автором самостійно)

Поєднання практик США, Китаю, Японії та Скандинавських країн є найефективнішим підходом для України в сучасних умовах, адже воно дозволяє відповісти на найгостріші виклики, що постали перед економікою, а також створити основу для довгострокового розвитку. Кожна з цих країн має досвід, який можна адаптувати для відновлення України після війни та стабілізації її економіки.

Масштабні інвестиції в інфраструктуру є ключовим компонентом для відновлення постраждалих регіонів і стимулювання економіки. Китай демонструє приклад ефективного використання державного бюджету для фінансування розвитку транспортних мереж, енергетичної інфраструктури та житлового будівництва. Завдяки цим заходам Китай не лише забезпечив зайнятість, але й значно покращив логістичні можливості країни, що сприяло економічному зростанню.

Японія, попри високе боргове навантаження, також інвестує значні кошти в модернізацію своєї інфраструктури, що дозволяє підтримувати високий рівень продуктивності економіки. Для України цей досвід є надзвичайно цінним. Масштабне відновлення доріг, мостів, залізниць, енергетичних об'єктів та житла має стати основою для реінтеграції постраждалих регіонів у національну економіку та створення робочих місць. Такі інвестиції матимуть мультиплікативний ефект, адже вони стимулюватимуть не лише будівельний

сектор, але й суміжні галузі, включно з виробництвом будівельних матеріалів та транспортом.

Досвід США у запровадженні масштабних фіскальних стимулів під час криз, таких як фінансова криза 2008 року чи пандемія COVID-19, є прикладом ефективного реагування на виклики. Програми прямої допомоги населенню, податкових знижок для бізнесу та інвестицій в інфраструктуру дозволили уникнути соціальної нестабільності, підтримати споживчий попит і відновити економічне зростання.

Для України цей підхід може бути реалізований через запровадження програм фінансової допомоги вразливим групам населення, підтримки малого і середнього бізнесу, який найбільше постраждав від війни, а також фінансування екстрених відновлювальних заходів. Стимулювання бізнесу через податкові пільги, доступ до кредитів із низькими ставками та субсидії допоможе зберегти робочі місця і відновити економічну активність. Такі заходи, поєднані з інфраструктурними інвестиціями, сприятимуть швидшому відновленню економіки.

Досвід Скандинавських країн у забезпеченні високого рівня соціального захисту демонструє, що інвестиції в людський капітал є фундаментом для довгострокового розвитку. Швеція, Норвегія та Данія приділяють значну увагу підтримці населення в кризові періоди, зберігаючи високий рівень соціальної стабільності.

Для України, яка стикається з масштабними соціальними викликами через військові дії, важливо забезпечити адекватну підтримку постраждалих громадян. Це стосується як внутрішньо переміщених осіб, так і населення в постраждалих регіонах. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я та соціальні програми сприятимуть відновленню людського капіталу, що є необхідним для економічного зростання. Крім того, запровадження програм соціального страхування та підтримки зайнятості допоможе зменшити рівень бідності та нерівності.

Поєднання цих підходів – інфраструктурних інвестицій, фіскальних стимулів та соціальної підтримки – дозволить Україні не лише подолати наслідки війни, але й закласти фундамент для сталого економічного зростання. Інфраструктурні проекти стимулюватимуть економіку в короткостроковій перспективі, фіскальні стимули підтримуватимуть підприємництво та зайнятість, а соціальні інвестиції створюватимуть передумови для стійкого розвитку в майбутньому.

Такий комбінований підхід дозволить Україні максимально ефективно використати обмежені ресурси, залучити міжнародну допомогу та забезпечити економічну стабільність у перехідний період.

3.2. Пропозиції щодо підвищення впливу Державного бюджету на макроекономічну стабільність України

Державний бюджет України, як інструмент макроекономічного регулювання, стикається з низкою проблем, які обмежують його ефективність та здатність стабілізувати економіку. Однією з ключових проблем є високий рівень дефіциту бюджету, який у 2022-2023 роках досяг критичних показників, перевищуючи 20% ВВП. Це стало наслідком значного зростання видатків на оборону та соціальну підтримку в умовах війни, при одночасному зменшенні надходжень через економічний спад. Такий дефіцит покривається здебільшого за рахунок запозичень, що спричиняє швидке зростання державного боргу. У 2023 році боргове навантаження перевищило 80% ВВП, створюючи додатковий тиск на бюджет через високі витрати на обслуговування боргу.

Ще однією проблемою є неефективна структура доходів бюджету. Значна частка надходжень припадає на непрямі податки (наприклад, ПДВ), тоді як прямі податки і доходи від бізнесу залишаються на низькому рівні. Це робить бюджет вразливим до економічних шоків, коли скорочення економічної активності одразу зменшує податкові надходження. Крім того, залежність від зовнішнього фінансування значно посилилася в останні роки. У 2023 році понад 70% дефіциту

покривалося за рахунок зовнішніх запозичень та грантів. Хоча така допомога є критично важливою в умовах війни, вона підвищує залежність України від міжнародних кредиторів і створює валютні ризики через домінування боргу у доларах і євро [58, с. 72].

Розподіл видатків також є проблемним. Значна частка коштів спрямовується на оборону, яка у 2023 році займала понад 50% бюджету. Водночас видатки на інфраструктурні проекти, освіту, охорону здоров'я та інновації скорочуються до мінімального рівня, що обмежує можливості для довгострокового розвитку. Інфляційний тиск посилюється через емісію гривні для покриття частини дефіциту бюджету, що знижує купівельну спроможність населення та створює додаткові виклики для бізнесу.

Також проблемою залишається прозорість та ефективність адміністрування бюджетного процесу. Незважаючи на впровадження програмно-цільового методу, контроль за виконанням бюджетних програм є недостатнім, що створює ризики неефективного використання коштів і корупції. Крім того, децентралізація бюджету не є достатньо розвиненою: більшість ресурсів централізується на державному рівні, тоді як регіони, особливо постраждалі від війни, мають обмежені можливості для самостійного фінансування відновлення [59, с. 74].

Складнощі з фінансуванням соціальних програм ще більше погіршують ситуацію. Витрати на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист скорочуються через пріоритет оборонних витрат, що унеможливорює ефективне відновлення людського капіталу, який є основою для майбутнього економічного зростання.

Значна частка фінансування дефіциту бюджету України в останні роки покривається за рахунок зовнішніх запозичень та міжнародної допомоги. У 2023 році понад 70% дефіциту було профінансовано за рахунок зовнішніх ресурсів, включаючи кредити від міжнародних фінансових організацій, таких як МВФ, Світовий банк, ЄС, а також грантову допомогу від США та інших партнерів.

Інфляція є ще однією серйозною проблемою державного бюджету України. Часткове покриття дефіциту бюджету здійснюється через емісію гривні, що збільшує обсяг грошової маси в економіці. Це, у свою чергу, підсилює інфляційний тиск. Для зменшення інфляційного тиску Україні необхідно знижувати залежність від емісійного фінансування дефіциту бюджету, оптимізувати структуру державних видатків та активніше залучати кошти через податкові надходження і внутрішні запозичення [60].

Таким чином, державний бюджет України стикається з низкою структурних та фінансових проблем, які вимагають комплексного підходу до вирішення. Для підвищення його ефективності необхідно збалансувати доходи та видатки, зменшити залежність від зовнішніх запозичень, оптимізувати податкову систему, посилити інвестиції у відновлення інфраструктури та людського капіталу, а також забезпечити прозорість та контроль у використанні бюджетних коштів. Це дозволить не лише стабілізувати фінансову систему, але й створити основу для сталого економічного розвитку.

Враховуючи економічну ситуацію в Україні, розроблено прогноз доходів Державного бюджету України на 2024 рік. Доходи є базою для фіскальної політики, вони визначають можливості держави фінансувати видатки, підтримувати соціальні програми, інфраструктуру та оборону.

Для складання прогнозу надходжень до Державного бюджету України було виділено ВВП та міжнародну допомогу у млрд. грн., як основні фактори, які найбільше впливають на рівень надходжень до бюджету (табл. 3.2). Валовий внутрішній продукт є основним індикатором економічної активності. Зменшення ВВП під час війни зазвичай знижує податкові надходження через зменшення виробництва, споживання та інвестицій. Проте навіть у кризові часи, ВВП залишається важливим фактором для прогнозування доходів державного бюджету. Міжнародна допомога є критичним фактором, особливо в умовах війни та кризи. Вона може включати фінансову допомогу від міжнародних організацій, донорських країн, кредити та гранти. У період війни міжнародні фінансові впливання можуть компенсувати частину бюджетних дефіцитів і

підтримувати економіку в умовах знижених доходів. Міжнародна допомога часто використовується для покриття дефіциту бюджету, фінансування соціальних програм та відновлення інфраструктури. Її рівень може бути важливим показником для прогнозування стабільності доходів державного бюджету.

Таблиця 3.2

Вихідні дані прогнозу доходів Державного бюджету України

Рік	ВВП, млрд. грн. (x1)	Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій, млрд. грн. (x2)	Доходи Державного бюджету України, млрд. грн. (y)
2019	3974,6	1,1	998,3
2020	4194,1	1,0	1076,0
2021	5459,6	1,3	1296,9
2022	5191,0	481,1	1787,4
2023	6537,8	433,4	2672

(Джерело: складено та побудовано автором за даними [25, 26])

Для визначення прогнозного значення доходів Державного бюджету України на 2024 рік спочатку, за допомогою функції ТЕНДЕНЦІЯ в Excel, було визначено тренд ВВП (x1) та коштів від закордонних країн і міжнародних організацій (x2) у 2024 році, що склало 6908,41 млрд. грн. та 586,99 млрд. грн. відповідно.

Таблиця 3.3

Прогнозні значення ВВП та коштів від закордонних країн і міжнародних організацій на 2024 рік

	2019	2020	2021	2022	2023	2024 (прогноз)
ВВП, млрд. грн. (x1)	3974,6	4194,1	5459,6	5191	6537,8	6908,41
Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій, млрд. грн. (x2)	1,1	1,0	1,3	481,1	433,4	586,99

(Джерело: складено та побудовано автором за даними табл. 3.2)

На наступному етапі за допомогою «Аналізу даних» в Excel було розроблено регресійний аналіз доходів Державного бюджету України (рис. 3.1).

Цей етап передбачає побудову статистичної моделі, яка дозволяє оцінити вплив ключових економічних факторів на доходи бюджету.

ВИВОД ПІДСУМКІВ									
<i>Регресійна статистика</i>									
Множинний R	0,963121427								
R-квадрат	0,927602883								
Нормований R-квадрат	0,855205766								
Стандартна помилка спостереження	262,7404292								
	5								
<i>Дисперсійний аналіз</i>									
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>				
Регресія	2	1768986,922	884493,4609	12,812705	0,072397117				
Залишок	2	138065,0663	69032,53314						
Разом	4	1907051,988							
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандарт. помил.</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижнє 95%</i>	<i>Верхнє 95%</i>	<i>Нижнє 95,0%</i>	<i>Верхнє 95,0%</i>	
Y-перетин	-750,6206119	791,9864686	-0,947769491	0,4432842	-4158,263353	2657,022129	-4158,26335	2657,022129	
Змінна X 1	0,413786866	0,170259457	2,430331178	0,135683	-0,31878045	1,146354183	-0,31878045	1,146354183	
Змінна X 2	1,188874731	0,704016137	1,688703807	0,2333351	-1,840262224	4,218011687	-1,84026222	4,218011687	

Рис. 3.1. Регресійний аналіз доходів Державного бюджету України.

(Джерело: розроблено автором на основі табл. 3.2.)

Аналізуючи дані, можна побачити, що Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.92$, що вказує на високу якість моделі. Це означає, що 92% варіації (змін) у доходах державного бюджету (залежна змінна) пояснюються вибраними факторами (незалежні змінні) – у нашому випадку це ВВП і міжнародна допомога.

Виходячи зі статистичної моделі залежності доходів Державного бюджету від ВВП та міжнародної допомоги, складемо рівняння:

$$y = 0,41(x_1) + 1,19(x_2) - 750,62 \quad (3.1)$$

Де:

- X_1 – прогнозоване значення ВВП (млрд. грн.);
- X_2 – прогнозне значення коштів від закордонних країн і міжнародних організацій (млрд. грн.)
- Y – прогнозовані доходи Державного бюджету (млрд. грн.).

Далі підставляємо у рівняння дані та знаходимо прогнозовані доходи Державного бюджету (y):

$$y = 0,41 \cdot (6908,41) + 1,19 \cdot (586,99) - 750,62 \quad (3.2)$$

$$y = 2780,3$$

Отже, прогнозовані надходження до Державного бюджету України у 2024 році складуть 2780,3 млрд. грн., або збільшаться на 4,05%, порівняно з попереднім роком, при збільшенні ВВП до 6908,4 млрд. грн. (на 5,67%), та збільшенні коштів від закордонних країн і міжнародних організацій до 586,99 млрд. грн. (на 35,44%). Такий темп зростання доходів свідчить про стабільний вплив економічного розвитку на наповнення державного бюджету, відповідно до побудованої статистичної моделі.

Для подолання проблем, пов'язаних із використанням державного бюджету як інструменту макроекономічного регулювання в Україні, необхідно впроваджувати конкретні рішення, спрямовані на розв'язання кожної з них [61, с. 44].

1. Оптимізація бюджетних витрат і пріоритетне фінансування важливих секторів.

Раціоналізація видатків полягає у перерозподілі бюджетних ресурсів таким чином, щоб вони найбільше сприяли досягненню стратегічних цілей держави. В умовах війни та кризи одним із основних пріоритетів є фінансування секторів, критичних для безпеки та відновлення економіки. Зокрема, слід надати пріоритетні ресурси для оборони, що є необхідним для забезпечення національної безпеки та захисту суверенітету країни. Крім того, важливо збільшити витрати на соціальний захист, щоб забезпечити підтримку найбільш вразливих верств населення, таких як пенсіонери, малозабезпечені сім'ї та внутрішньо переміщені особи.

Відновлення критичної інфраструктури є ще одним важливим напрямком. У період війни, а також після її завершення, відновлення зруйнованих об'єктів інфраструктури (мости, дороги, енергетичні мережі, житловий фонд) є надзвичайно важливим для економічного відновлення та забезпечення життєдіяльності населення.

Крім того, оптимізація видатків потребує покращення управлінських процесів. Це включає в себе удосконалення процедури планування та моніторингу видатків, а також скорочення неефективних або дублюючих витрат.

Важливим кроком є запровадження автоматизованих систем моніторингу, які дозволяють в реальному часі відслідковувати використання бюджетних коштів, швидко виявляти порушення та забезпечувати прозорість витрат. Такі системи допомагають підвищити рівень відповідальності за використання державних ресурсів, а також попереджають про можливі фінансові порушення або зловживання.

2. Підвищення ефективності податкової системи.

Підвищення ефективності податкової системи є ще одним важливим інструментом для зменшення дефіциту бюджету. Система збору податків повинна бути прозорою, справедливою та ефективною, щоб максимізувати надходження до бюджету без створення додаткових тягарів для платників податків. Одним з основних завдань є боротьба з ухиленням від податків. За оцінками, значні кошти не надходять до державної скарбниці через неформальну економіку та податкові ухилення. Ці явища є результатом неефективного адміністрування податків, відсутності належного контролю та високого рівня корупції.

Одним з основних шляхів вирішення цієї проблеми є впровадження цифрових інструментів контролю. Використання сучасних інформаційних технологій, таких як автоматизовані аналітичні системи, дозволяє здійснювати контроль за сплатою податків у режимі реального часу. Це дозволяє автоматично виявляти невідповідні декларації, порушення або аномалії у податкових надходженнях. Наприклад, автоматизовані системи можуть інтегруватися з іншими державними базами даних (наприклад, з реєстрами підприємств, митними деклараціями, банківськими операціями) і проводити верифікацію податкових декларацій.

Крім того, важливо зосередити увагу на удосконаленні адміністрування податків. Це передбачає спрощення процедур податкової звітності та платіжних операцій для платників податків, що дозволяє знизити рівень корупції та зменшити адміністративні витрати на управління податковою системою. Для

цього доцільно впровадити електронні платіжні системи, що дозволяють компаніям і громадянам швидко і безпечно сплачувати податки.

Одним з перспективних напрямків є також стимулювання добровільної легалізації бізнесу. Це можна досягти через пропозицію податкових пільг або амністій для тих підприємців, які вирішують легалізувати свої доходи та активи. Такий підхід допоможе зменшити обсяг тіньової економіки та забезпечити стабільні надходження до бюджету.

3. Підвищення прозорості використання бюджетних коштів.

Ще одним важливим аспектом є реформи в державному управлінні, зокрема в частині управління фінансами та використання бюджетних коштів. Запровадження інноваційних технологій для забезпечення прозорості фінансових операцій, може значно знизити рівень корупції і підвищити довіру до бюджетної системи. Такі технології дозволяють здійснювати відслідковування витрат з гарантованим збереженням даних та неможливістю їх змінювати. Крім того, створення механізмів громадського контролю за використанням бюджетних ресурсів є важливим кроком для підвищення довіри до державних фінансів. Це можуть бути як онлайн-платформи для публічного доступу до інформації про витрати, так і організації громадського контролю, які здійснюють моніторинг конкретних програм та проектів. Публікація регулярних звітів про виконання бюджету, порівняння планових та фактичних витрат і обговорення результатів на відкритих майданчиках дає можливість громадянам впливати на управління бюджетними ресурсами.

Однією з найбільш ефективних практик є бюджет орієнтований на результати. Цей підхід дозволяє оцінювати ефективність витрат державних коштів не лише за обсягами, а й за реальними результатами, яких досягли фінансовані програми. Оцінка ефективності витрат за чіткими показниками допомагає забезпечити більшу відповідальність органів влади перед громадянами.

4. Оптимізація соціальних програм.

Система соціальних виплат в Україні є важливим інструментом підтримки соціально вразливих верств населення. Проте для досягнення більшої ефективності та зниження витрат на адміністративне управління необхідно здійснити оптимізацію соціальних програм.

Одним з головних аспектів цього є впровадження адресності соціальних виплат. Це означає, що допомога повинна надходити лише тим, хто справді її потребує, а не всім без винятку, що дозволяє уникнути ситуацій, коли виплати отримують особи, що не мають на них права. Для цього можна впровадити більш чіткі критерії для визначення, хто має право на отримання соціальних виплат, а також автоматизовані системи, що дозволяють здійснювати перевірки правомірності отримання допомоги.

У результаті запровадження таких заходів зменшується обсяг помилкових або нецільових виплат, а кошти зможуть ефективніше використовуватися на підтримку найбільш нужденних верств населення. Наприклад, завдяки інтеграції баз даних соціальних служб та фіскальних органів можна відслідковувати, які домогосподарства потребують підтримки, а які отримують допомогу без підстав.

Однією з основних проблем є дублювання соціальних програм, що також призводить до витрат на їх адміністрування та зменшує ефективність витрат. Для зменшення цього негативного явища слід провести ревізію існуючих програм, відмовитися від повторення подібних ініціатив і об'єднати програми з подібними цілями. Наприклад, замість кількох окремих програм для підтримки пенсіонерів можна створити єдину програму, що охоплює всі види допомоги цієї категорії громадян. Також важливим аспектом є залучення міжнародної технічної допомоги, зокрема грантів, для фінансування соціальних проєктів. Міжнародні організації часто надають гранти для розвитку програм соціального захисту, які сприяють поліпшенню якості життя населення. Це дозволяє не лише знизити навантаження на державний бюджет, але й запроваджувати кращі практики у соціальній політиці. Наприклад, міжнародні гранти можуть бути використані для розвитку програм підтримки малозабезпечених, відновлення соціальної інфраструктури (лікарень, шкіл, дитячих садків), а також для надання

психологічної та соціальної підтримки людям, які постраждали від війни або інших кризових ситуацій.

5. Диверсифікація економіки.

Однією з найбільших вразливостей економіки України є її висока залежність від зовнішніх факторів, зокрема від експорту сировини та аграрної продукції. Ця залежність робить бюджет країни вразливим до коливань на світових ринках, природних катастроф або інших кризових явищ, які можуть впливати на зовнішню торгівлю. Для зменшення цієї залежності та забезпечення більш стійкого економічного розвитку необхідно активно працювати над диверсифікацією економіки.

Диверсифікація означає розвиток таких секторів, які не залежатимуть від зовнішніх шоків і будуть орієнтовані на внутрішній ринок. Одним із пріоритетних напрямків є агропромисловий комплекс, який має великий потенціал для зростання, особливо з огляду на сучасні технології вирощування та переробки сільськогосподарської продукції. Важливо сприяти розвитку не тільки аграрного виробництва, а й переробної промисловості, що дозволить значно підвищити додану вартість національної продукції та зменшити залежність від цін на світових ринках.

ІТ-індустрія є ще одним ключовим сектором, здатним забезпечити стабільний приплив податкових надходжень. Українські компанії вже активно працюють у сфері програмного забезпечення, стартапів і аутсорсингових послуг, що забезпечує їм визнання на міжнародному рівні. Інвестиції в інфраструктуру, розвиток технологій та освітні ініціативи можуть допомогти створити сприятливі умови для подальшого зростання цієї галузі.

Ще одним важливим сектором для диверсифікації є переробна промисловість. Для України дуже важливо не лише експортувати сировину, а й розвивати власне виробництво, яке дозволяє створювати додану вартість і робочі місця всередині країни. Вкладення в модернізацію заводів, розвиток високотехнологічного виробництва та оптимізацію логістичних процесів допоможуть значно зменшити залежність від зовнішніх ринків.

Розвиток цих галузей дозволить збільшити внутрішнє виробництво, зменшити економічну уразливість і забезпечити більш стабільні джерела для наповнення бюджету, що в свою чергу сприятиме сталому розвитку економіки та бюджету країни.

6. Запровадження довгострокових інвестиційних програм.

Для забезпечення стабільності економічного зростання та наповнення державного бюджету важливо не лише реагувати на поточні виклики, але й будувати стратегії для майбутнього. Одним із таких важливих елементів є довгострокові інвестиційні програми, які спрямовані на модернізацію інфраструктури, впровадження інноваційних технологій і підтримку малого та середнього бізнесу.

Розробка та фінансування таких програм є важливим етапом у стратегічному розвитку країни. Модернізація інфраструктури – від транспортних шляхів до енергетичних мереж – дозволяє створювати сприятливі умови для бізнесу та знижувати витрати на виробництво і логістику, що в результаті позитивно впливає на економіку країни в цілому. Інвестиції в інноваційні технології дозволяють Україні зберігати конкурентоспроможність на світовому ринку, а також забезпечити розвиток нових галузей економіки, таких як зелені технології, біотехнології, робототехніка.

Особливо важливим є залучення інвестицій у малий бізнес, оскільки він є одним із основних джерел створення робочих місць та розвитку локальних економік. Підтримка малих і середніх підприємств через державні програми субсидування, податкові пільги, гранти на інноваційні проекти дозволяє стимулювати підприємництво і покращувати умови для бізнесу. Цей сектор економіки може стати важливим джерелом податкових надходжень, що забезпечить стабільний бюджет у довгостроковій перспективі.

Таким чином, створення та фінансування інвестиційних програм, орієнтованих на модернізацію економіки та розвиток інновацій, є ключовим фактором для забезпечення сталого економічного зростання і стабільного

бюджету. Ці програми дозволять закласти міцний фундамент для економіки майбутнього та забезпечити стабільні фінансові потоки для бюджету країни.

7. Покращення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями.

Одним із важливих напрямків співпраці є реструктуризація зовнішнього боргу України. Українська економіка значною мірою залежить від зовнішніх запозичень, і саме тому реструктуризація боргу може стати важливим кроком до стабілізації фінансової ситуації. У процесі реструктуризації Україна може вести переговори з міжнародними кредиторами для зниження процентних ставок по боргу, що значно зменшить витрати на обслуговування зовнішніх зобов'язань. Це дозволить вивільнити кошти для фінансування критичних сфер економіки, таких як соціальний захист, охорона здоров'я, освіта та відновлення інфраструктури.

Іншим варіантом є продовження строків погашення боргу, що дозволить зменшити річні виплати та знизити загальний борговий тиск. У зв'язку з економічними труднощами, які Україна переживає під час війни та економічної рецесії, перенесення виплат на більш довгий період стане важливим кроком до забезпечення фінансової стабільності.

Також можливе застосування відтермінування виплат за боргом або заміни боргових зобов'язань на більш вигідні умови, наприклад, через випуск облігацій з нижчими процентними ставками або залучення фінансування через більш вигідні кредитні програми, що дозволить скоротити витрати на обслуговування боргу в майбутньому.

В умовах постійних військових конфліктів, а також економічних труднощів, спричинених війною, Україна потребує значної зовнішньої допомоги для відновлення критичної інфраструктури та соціальних програм. Міжнародні фінансові організації, зокрема Світовий банк, МВФ, ЄС та інші партнери, можуть надавати гранти або фінансові ресурси на пільгових умовах для реалізації проектів відновлення, модернізації інфраструктури, а також для підтримки соціальних програм.

Гранти можуть бути спрямовані на відновлення житлово-комунальної інфраструктури, мостів, доріг, енергетичних мереж, а також на відновлення підприємств, які постраждали від бойових дій. Важливою метою є створення стійкої економічної основи для розвитку малого та середнього бізнесу, що, в свою чергу, дозволить збільшити податкові надходження в бюджет країни. Водночас, залучення міжнародних фінансів через гранти дозволяє уникнути збільшення державного боргу, що є особливо важливим для країни, яка вже має великий борговий тягар.

Для ефективного використання фінансової допомоги та інвестицій важливо продовжити поглиблення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Україна має продовжити реалізацію важливих економічних реформ, орієнтуючись на поліпшення бізнес-клімату, боротьбу з корупцією та покращення інвестиційної привабливості. Це включає вдосконалення податкової та митної системи, а також реформування судової влади. Зокрема, можна розширити участь України в міжнародних ініціативах, таких як глобальні проекти по захисту навколишнього середовища, впровадження інноваційних технологій та зеленої енергетики. Взаємодія з міжнародними партнерами в цих напрямках не тільки сприятиме залученню грантових коштів і кредитів, але й допоможе зміцнити міжнародний імідж України як стабільного та відповідального партнера. Завдяки таким ініціативам Україна може отримати доступ до додаткових фінансових інструментів і ресурсів для підтримки економічного зростання, відновлення інфраструктури та модернізації виробництва. Співпраця з міжнародними організаціями дозволить також вивести українську економіку на новий рівень, зменшуючи залежність від зовнішніх економічних шоків та забезпечуючи сталий розвиток на довгострокову перспективу.

8. Створення стабілізаційного фонду.

В умовах економічних потрясінь, таких як збройний конфлікт, природні катастрофи або глобальні економічні кризи, Україні необхідно мати ефективний механізм для забезпечення стабільності фінансів держави. Одним з таких

інструментів може стати створення стабілізаційного фонду, який буде служити для підтримки економічної стабільності країни під час кризових періодів і зменшення зовнішніх фінансових ризиків. Стабілізаційний фонд – це спеціальний резервний фонд, призначений для фінансування бюджету в умовах економічної нестабільності, коли державні доходи знижуються через економічні спади або зростає потреба у фінансуванні кризових витрат. Такий фонд можна поповнювати в періоди економічного зростання або надлишкових бюджетних надходжень, а використовувати його під час економічних криз, коли зростає дефіцит бюджету або виникають додаткові витрати, наприклад, на відновлення інфраструктури після руйнувань [63, с. 316].

Основні джерела наповнення стабілізаційного фонду можуть включати:

- Надлишкові державні доходи. Це можуть бути доходи від високих цін на експортні товари (наприклад, метали чи енергоресурси), що дозволяють зібрати більше податкових надходжень.

- Надходження від міжнародних фінансових організацій. Гранти та пільгові кредити можуть бути спрямовані на поповнення стабілізаційного фонду, особливо у випадках, коли економіка перебуває під тиском зовнішніх фінансових криз.

- Резерви державних підприємств і бюджетних установ. Частина коштів, що накопичуються на рахунках державних компаній та інших органів влади, може бути тимчасово перенаправлена до стабілізаційного фонду для забезпечення фінансової стійкості.

Використання стабілізаційного фонду має відбуватися строго в умовах економічної нестабільності, зокрема:

- Фінансування бюджетного дефіциту під час криз. Якщо державні доходи значно зменшуються через економічні труднощі або збройний конфлікт, стабілізаційний фонд може бути використаний для покриття дефіциту бюджету.

- Покриття додаткових витрат на відновлення інфраструктури. Під час післякризового відновлення, коли країна зазнає значних збитків від війни чи природних катастроф, стабілізаційний фонд може стати важливим джерелом для

фінансування ремонту та відновлення критичної інфраструктури, яка постраждала внаслідок таких подій.

- Підтримка соціальних програм. У періоди економічної кризи або війни необхідно збільшити витрати на соціальні програми (пенсії, соціальні виплати, допомога малозабезпеченим), і стабілізаційний фонд може стати важливим ресурсом для забезпечення цих потреб.

- Модернізація та підтримка економічних секторів. Кошти фонду можуть бути направлені на підтримку тих економічних секторів, які зазнали найбільших втрат під час кризи, таких як сільське господарство, промисловість або малий бізнес.

Переваги стабілізаційного фонду для України:

- Зменшення фінансової залежності від зовнішніх кредиторів. Україна може знизити свою залежність від міжнародних позик, зменшити боргове навантаження та уникнути необхідності залучати дорогі кредити під час економічної кризи.

- Покращення фінансової стійкості. Наявність стабілізаційного фонду дозволяє державі швидко реагувати на непередбачувані економічні зміни, зменшити фінансовий тиск на бюджет та зберегти соціальні виплати та інші важливі фінансові зобов'язання.

- Підвищення довіри до держави. Стабільне фінансування соціальних і економічних програм навіть у складні часи підвищує довіру до уряду та міжнародних партнерів, що сприяє стабільному економічному розвитку та залученню інвестицій.

Забезпечення довгострокової економічної стабільності. Розумне використання стабілізаційного фонду може стати запорукою сталого економічного розвитку, дозволяючи Україні зберігати фінансову стабільність, навіть у періоди загрози фінансової кризи.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження Державного бюджету як інструменту макроекономічного регулювання ми дійшли до таких висновків:

1. Дослідивши історичні аспекти становлення бюджетної системи України, економічного змісту, сутності та структури державного бюджету, а також його ролі як інструмента макроекономічного регулювання було визначено ключові етапи розвитку бюджетної системи, її сучасну роль в економіці та основні напрями використання бюджету для забезпечення макроекономічної стабільності.

Історичний аналіз показав, що бюджетна система України пройшла складний шлях трансформації. Від радянської централізованої моделі, орієнтованої на директивний перерозподіл ресурсів, вона поступово перейшла до сучасної моделі, яка ґрунтується на принципах фінансової автономії, децентралізації та ринкових механізмах. Особливе значення у формуванні сучасної бюджетної системи відіграли реформи 1990-х років, запровадження Бюджетного кодексу України та процеси децентралізації у 2014–2015 роках.

2. Розглянувши економічний зміст і структуру Державного бюджету України, можна стверджувати про його ключову роль у забезпеченні функціонування економіки та виконанні державою своїх зобов'язань перед громадянами. Бюджет виконує функції перерозподілу ресурсів, фінансування соціальних програм, підтримки стратегічних галузей економіки та забезпечення економічної стабільності. Основними складовими бюджету є доходи, видатки та бюджетний дефіцит, які визначають його ефективність як фінансового інструмента.

3. Роль державного бюджету як інструмента макроекономічного регулювання є надзвичайно важливою для забезпечення економічної рівноваги, стимулювання економічного зростання та захисту соціальних груп населення. Бюджетна політика дозволяє уряду впливати на ключові макроекономічні показники, такі як рівень зайнятості, інфляція та динаміка ВВП. Зокрема, через податково-бюджетні механізми держава може стримувати економічні кризи,

стимулювати інвестиції, регулювати споживчий попит і підтримувати стратегічні галузі.

4. Аналіз доходів Державного бюджету України за період 2019-2023 років показав суттєві зміни у динаміці, структурі та залежності бюджету від зовнішніх і внутрішніх чинників. Протягом цього періоду доходи Державного бюджету зросли з 998,3 млрд. грн. у 2019 році до 2672 млрд. грн. у 2023 році, що свідчить про збільшення на 62,6%. Таке зростання значною мірою пояснюється інфляційними факторами, девальвацією гривні, збільшенням податкового навантаження та значною зовнішньою фінансовою підтримкою, особливо в умовах військового конфлікту. У доларовому еквіваленті доходи бюджету зросли з 36,05 млрд. дол. у 2019 році до 71,6 млрд. дол. у 2023 році, незважаючи на економічний спад у країні.

Структура доходів зазнала значних змін. Якщо у 2019 році податкові надходження становили 80,12% усіх доходів, то у 2023 році їх частка знизилася до 45,04%, що вказує на збільшення залежності бюджету від неподаткових надходжень та міжнародної допомоги, яка у 2022 році досягла 26,92% доходів бюджету, а у 2023 році зменшилася до 16,21%. Неподаткові надходження, такі як доходи від державних підприємств та інших бюджетних установ, зросли до 37,11% у 2023 році.

Частка доходів бюджету у ВВП змінювалася нерівномірно. У 2019 році вона становила 25,12%, але у 2023 році досягла 40,87%. Бюджетні доходи зростали швидше, ніж ВВП, що було обумовлено воєнними умовами, девальвацією національної валюти та підвищенням фіскального тиску. Водночас ВВП України у доларовому еквіваленті скоротився з 200,06 млрд. дол. у 2021 році до 141,95 млрд. дол. у 2022 році через початок повномасштабної війни, що негативно вплинуло на економічну активність.

Вплив інфляції на доходи бюджету був подвійним. З одного боку, зростання цін збільшувало номінальні доходи від непрямих податків (ПДВ, акцизи), зокрема за рахунок податку на імпортовані товари. З іншого боку,

висока інфляція створювала додатковий тиск на населення, знижувала споживання і, відповідно, податкові надходження з внутрішнього ринку.

Значну роль у формуванні доходів бюджету відіграло від'ємне сальдо торговельного балансу, яке у 2023 році досягло -1368,1 млрд. грн. (або -20,93% ВВП). Незважаючи на негативний вплив цього фактору на економіку, девальвація гривні сприяла зростанню гривневого еквіваленту доходів бюджету за рахунок податків на імпорт.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) також зазнали значних змін. У 2019 році вони становили 5,86 млрд. доларів, але через пандемію та війну скоротилися до 1,15 млрд. дол. у 2022 році. У 2023 році спостерігалось відновлення до 4,25 млрд. доларів, що частково сприяло збільшенню доходів бюджету через податки від нових підприємств і галузей.

5. Протягом аналізованого періоду загальні видатки бюджету зросли майже вчетверо: з 1072,9 млрд. грн. у 2019 році до 4014,4 млрд. грн. у 2023 році. Таке зростання обумовлено значним збільшенням фінансування оборони та безпеки через військову агресію, а також зростанням соціальних потреб населення в умовах економічної кризи. У доларовому еквіваленті видатки зросли з 38,74 млрд. дол. у 2019 році до 107,58 млрд. дол. у 2023 році, що також свідчить про реальне збільшення обсягу державних витрат.

Частка видатків бюджету у ВВП також зазнала значних змін, збільшившись із 26,99% у 2019 році до 61,40% у 2023 році, що свідчить про суттєву роль державних витрат у стабілізації економіки в умовах війни та кризи. Зростання цього показника вказує на те, що держава бере на себе дедалі більшу роль у фінансуванні економічних процесів і забезпеченні соціальної стабільності.

Структура видатків Державного бюджету України за 2019-2023 роки відображає зміщення пріоритетів на фінансування оборони, безпеки та соціального захисту в умовах кризи. Зростання державних видатків, зокрема їх частки у ВВП, свідчить про важливу роль бюджету у підтримці економіки та забезпеченні стабільності під час війни. Водночас обмеженість фінансових

ресурсів призводить до зниження фінансування таких сфер, як освіта, охорона здоров'я та економічний розвиток.

6. Аналіз динаміки дефіциту Державного бюджету України та його фінансування у 2019-2023 роках виявив суттєві зміни у масштабах дефіциту та структурі джерел його покриття. У цей період дефіцит бюджету значно зріс, що стало наслідком як зростання видатків на оборону та соціальну підтримку, так і скорочення доходів через економічний спад, викликаний війною та пандемією COVID-19.

У 2019 році дефіцит бюджету становив лише 74,6 млрд. грн. (-1,88% ВВП), тоді як у 2023 році він досяг рекордного рівня в 1342,4 млрд. грн. (-20,53% ВВП). Таке зростання обумовлене збільшенням фінансування оборонних і безпекових потреб (52,25% загальних видатків у 2023 році), зростанням соціальних зобов'язань держави та падінням економічної активності, що призвело до зменшення податкових надходжень.

Для покриття дефіциту бюджету Україна значно збільшила залежність від зовнішнього фінансування. У 2019 році обсяги зовнішніх надходжень склали -4 млрд. грн. (відтік капіталу), тоді як у 2023 році вони досягли 1084,6 млрд. грн., що перевищило внутрішнє фінансування (248,5 млрд. грн.) у понад чотири рази. Така зміна структури фінансування дефіциту підкреслює критичну роль міжнародної допомоги, яка дозволила забезпечити стабільність державних фінансів у воєнний час.

Державний борг України за цей період зріс майже втричі – з 1761,4 млрд. грн. у 2019 році до 5188,1 млрд. грн. у 2023 році. Частка боргу у ВВП у 2023 році склала 79,36%, що є найвищим показником за аналізований період. Основними факторами такого зростання стали масштабне зовнішнє фінансування, а також значні бюджетні зобов'язання, пов'язані з воєнними діями та відновленням економіки.

Структура боргу також зазнала змін: частка зовнішнього боргу зросла з 52,91% у 2019 році до 69,40% у 2023 році, тоді як частка внутрішнього боргу зменшилася до 30,60%. Це свідчить про зростаючу залежність України від

міжнародних кредиторів, що підвищує вразливість до валютних ризиків і нестабільності на зовнішніх ринках капіталу.

Попри зростання боргу, боргове навантаження на бюджет, яке характеризує співвідношення боргу до доходів бюджету, залишалося відносно стабільним і не перевищувало 57%. У 2023 році цей показник склав 51,5%, що пояснюється збільшенням доходів бюджету до 2672 млрд. грн. Проте значне збільшення обсягу державного боргу підвищує витрати на його обслуговування, які у 2023 році досягли 252,2 млрд. грн.

7. Міжнародний досвід бюджетного регулювання економічних процесів пропонує цінні практики для України в умовах післявоєнного відновлення та економічної стабілізації. Практики таких країн, як США, ЄС, Японія, Китай та Скандинавія, можуть бути адаптовані для ефективного реагування на поточні виклики. Масштабні фіскальні стимули, інвестиції в інфраструктуру, політика соціальних витрат та фіскальна дисципліна — все це має велике значення для підтримки економічної активності, відновлення зруйнованих регіонів, забезпечення соціальної стабільності та розвитку людського капіталу. В Україні, де економіка переживає серйозні труднощі через війну, комбінування підходів, орієнтованих на короткострокову підтримку бізнесу та населення, а також довгострокові інвестиції в інфраструктуру і соціальні сфери, стане важливим інструментом для стабілізації і сталого розвитку. Прийняття таких міжнародних практик дозволить Україні не лише подолати наслідки війни, а й створити основу для успішного розвитку в майбутньому.

8. Для забезпечення стабільного економічного розвитку України в умовах сучасних викликів необхідно прийняти комплексні заходи, спрямовані на ефективне управління бюджетними ресурсами, оптимізацію витрат та підвищення доходної частини бюджету:

- Оптимізація витрат державного бюджету. Зосередження ресурсів на пріоритетних напрямках, таких як оборона, соціальний захист, відновлення інфраструктури, що дозволить ефективніше використовувати державні кошти.

- Підвищення ефективності податкової системи. Впровадження сучасних цифрових інструментів для контролю та боротьби з ухиленням від податків, що дозволить збільшити податкові надходження та покращити виконання бюджету.

- Прозорість використання бюджетних коштів. Введення механізмів громадського контролю, публікація детальних звітів і посилення боротьби з корупцією для підвищення довіри до державних інститутів.

- Оптимізація соціальних програм. Спрямовання соціальних виплат на найбільш вразливі верстви населення, зменшення дублювання існуючих програм та забезпечення ефективного використання коштів.

- Диверсифікація економіки. Розвиток агропромислового комплексу, переробної промисловості, IT-індустрії та інші галузі, що дозволять зменшити залежність від одних секторів і підвищити конкурентоспроможність країни.

- Запровадження довгострокових інвестиційних програм. Модернізація інфраструктури, інвестиції в інноваційні технології та підтримка малого і середнього бізнесу для забезпечення сталого економічного зростання.

- Покращення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Залучення міжнародних кредитів і грантів для фінансування важливих інфраструктурних проектів і стратегічних ініціатив, що сприятиме зміцненню економіки.

Таким чином, комплексний підхід до управління бюджетними ресурсами, інвестиційні програми та зміцнення міжнародних зв'язків стануть ключовими для стабільного розвитку економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Третьякова Л. Розвиток бюджетної системи України. *Фінансова політика держави в умовах економічних перетворень*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2022. С. 71-75.
2. Вижечанін Я. Інституційні засади розвитку державних фінансів. *Державна фінансова політика в умовах суспільних трансформацій*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2023. С. 19-24.
3. Ізюк А. Розвиток бюджетної системи України. *Державна фінансова політика в умовах суспільних трансформацій*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2023. С. 38-42.
4. Марченко А. П., Пріхно І. М., Частоколенко І. П. Наслідки реформування бюджетної системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2020. Вип. 37. С. 80-85.
5. Разумова Г. В. Реформування бюджетної системи України як напрям регулювання розвитку національної економіки. *Вісник ЖДТУ*. 2019. № 2. С. 52-58.
6. Чернега В. В., Луговацький О.О. Напрями реформування бюджетної системи України. *Глобалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки*: всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчен., 13 жовтня 2023 р. Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 38-39.
7. Тимченко Є. Інституційні засади розвитку бюджетної системи України. *Фінансова політика держави в умовах економічних перетворень*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2022. С. 61-66.
8. Ситник Н. С., Західна О. Р., Стасишин А. В., Шушкова Ю. В. Бюджетна система в таблицях і схемах: навч. посіб., Львів, 2017. 180 с.
9. Переверза А. М. Соціально-економічна сутність та призначення державного бюджету. *Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти*: матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 грудня 2021 р. Львів : Львівський науковий форум, 2021. С. 65-67.

10. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 03.10.2024).
11. Проць І. М., Ненчук О. І. Державний бюджет як правовий інститут фінансової системи України. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики*: матер. наук. семін., 25 червня 2021 р. Львів: ЛДУВС, 2021. С. 218-221.
12. Румянцева В. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Фінансова політика держави в умовах економічних перетворень*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2022. С. 42-46.
13. Кучерявий А. М. Генеза теоретичних поглядів на сутність бюджетної системи держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 12. С. 44-48. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.12.44 (дата звернення: 05.10.2024).
14. Дєдушев І. В. Бюджетна політика: зміст та особливості. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електр. наук. фах. видан. №02. Ужгород: УНУ, 2023. С. 265-269.
15. Dobrianska N.A. The concept, structure and statistical analysis of the state budget of Ukraine. *Економіка: реалії часу*: наук. журн. № 3 (61), 2022. С. 33-39.
16. Любчак І. Бюджетна політика України в системі макроекономічного регулювання. *Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості*: тези допов. всеукр. наук.-практ. інтер.-конф., 21 березня 2024 р. Київ: ДТЕУ, 2024. С. 36-39.
17. Любчак І. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в XXI столітті*: зб. тез допов. міжнар. наук.-практ. конф., 8 листопада 2022 р. Умань: ЦФЕНД, 2022. С. 32-33.
18. Чугунов І. Я. *Бюджетна стратегія суспільного розвитку*: монографія. Київ: НТЕУ, 2021. 532 с.
19. Лободіна З, Лушней Т. Дискусійні питання визначення функцій та призначення бюджету держави. *Сучасні детермінанти фіскальної політики*:

- локальний та міжнародний вимір: зб. матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 вересня 2021 р. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 91-95.
20. Лисяк Л., Качула С., Абдін А. Бюджетна політика у сфері видатків в координатах соціального розвитку. *Світ фінансів*. 2021. № 4 (65). С. 39-55.
21. Махно М., Бенч Л. Державний бюджет України і його роль у виконання соціальної політики держави. *Фінансові аспекти підтримки економіки в умовах глобальних конфліктів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та дослід., 5 травня 2023 р. Київ: КНЕУ, 2023. С. 62-64.
22. Куроєдова Д., Плешакова Н. Державний бюджет у регулюванні соціально-економічних процесів в Україні в умовах воєнного стану. *Grail of Science*. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 62-64.
23. Любчак І. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин. *Фінансова політика як складова економічного розвитку*: зб. тез допов. міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 квітня 2023 р. Київ: ДТЕУ, 2023. С. 70-72.
24. Панчук В., Шашкевич О. Л. Доходи Державного бюджету: економічний зміст, особливості формування та вплив на систему міжбюджетних відносин. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: зб. наук. пр. каф. фін. Тернопіль: ЗНУ, 2021. С. 92-95.
25. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua> (дата звернення: 21.10.2024).
26. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 21.10.2024).
27. Тарасюк М. В., Сироветник О. С. Доходи державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку України. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 2018, № 21(2). С. 93-97.
28. Масонов Д. І., Посаднєва О. М. Соціально-економічна сутність бюджетних доходів. *Фінансові інструменти сталого розвитку держави в умовах системної економічної трансформації*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 20 червня 2024 р. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2024. С. 51-53.

29. Горбатюк А. Доходи бюджету у системі фінансово-економічного регулювання. *Державна фінансова політика в умовах суспільних трансформацій*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2023. С. 80-84.
30. Чугунов І. Я., Пасічний М.Д, Нікітішин А.О. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 5 (145). С. 124-137.
31. Бутенко В. В., Шурару О. С. Формування доходів державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Дослідження фінансових інституцій та інструментів розвитку держави, територій та суб'єктів господарювання: теоретичні, методологічні та практичні аспекти*: зб. Матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф., 3 листопада 2023 р. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2023. С. 34-37.
32. Герман В. М. Державний бюджет у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку України. *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА»*, 23 квітня 2020 р. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2020. Вип.92. С. 68-75.
33. Панухник О. Державний бюджет України-2023: особливості регулювання фінансово-економічних процесів в умовах повномасштабної війни *Соціально-економічні проблеми і держава*. Вип. 2 (27), 2022. С. 63-71.
34. Крикун Т. І. Бюджетна політика економічного розвитку. *Фінансова система України як складова інституційних перетворень економіки*: зб. тез допов. міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 квітня 2021 р. Київ: КНТЕУ, 2021. С. 53-55.
35. Арістов Ю. Ю. Формування видатків бюджету як складова державної фінансової політики економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*: № 2 січень 2021 р. Київ, 2021. С. 39-43.
36. Чугунов В. І. Бюджетні видатки як складова фінансового забезпечення суспільного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*: № 24 грудень 2021 р. Київ, 2021. С. 64-69.
37. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально- економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*.2019. №2. С.103-121.

38. Мошенська І. Бюджет як інструмент державного впливу на економіку. *Фінансова політика України: можливості та обмеження в умовах глобальних економічних шоків*: зб. наук. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 25 березня 2021 р. Київ: КНЕУ, 2021. С. 77-79.
39. Каландирець К. Видатки бюджету як інструмент забезпечення соціально-економічного розвитку країни. *Державна фінансова політика в умовах суспільних трансформацій*: зб. наук. ст. суд. заоч. форм. навч. Київ: ДТЕУ, 2023. С. 84-88.
40. Радіонов Ю. Д. *Формування видатків бюджету*: монографія. Київ: НТЕУ, 2019. 616 с.
41. Маркуц Ю. І. Видатки бюджету як інструмент економічного розвитку. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 43. С. 167-173.
42. Адаменко І. П., Собчук С.І. Формування видатків бюджету в умовах інституційної модернізації економіки. *Бізнес Інформ*. 2018. № 5. С. 303-312.
43. Канєва Т. В. Видатки бюджету як інструмент суспільного розвитку. *Економічний вісник університету*. 2020. Вип. 44. С. 172-179.
44. Штефан Л. Б. Аналіз бюджетного дефіциту в Україні та його соціально-економічні наслідки. *Економіка та суспільство*, 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-56> (дата звернення: 29.10.2024).
45. Грубляк О., Холявко Н., Жаворонок А. Оцінка ефективності управління дефіцитом державного бюджету України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 3 (23). С. 130-141. DOI: [https://doi.org/0.25140/2411-5215-2020-3\(23\)-130-141](https://doi.org/0.25140/2411-5215-2020-3(23)-130-141) (дата звернення: 29.10.2024).
46. Дмитрів В. І. Ризики дефіциту державного бюджету для економіки країни. *Вісник ХНТУ*. 2020. № 3(74). С. 165-170. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2020.3.21> (дата звернення: 29.10.2024).
47. Ситник Н.С., Беднарчук В.В. Бюджетний дефіцит та його особливості. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. № 5. С. 212–216. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2019-5-39> (дата звернення: 29.10.2024).

48. Левченко, В., Тимкован, В. (2021). Державний борг України та його вплив на національну економіку. *Грааль науки*. 9. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.22.10.2021.01> (дата звернення: 29.10.2024).
49. Легкоступ І.І. Вплив воєнних дій на бюджетний дефіцит та державний борг України. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки*: матер. 6-ої міжнар. наук.-практ. конф., 18 квітня 2024 р. Чернівці: ЧНУТ ім. Ю. Федьковича, 2024. С. 48-51.
50. Галустян Р. О. Вплив боргової політики держави на економічне зростання. *Інклюзивна економіка*. № 1 (03), 2024. DOI: https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.3-2 (дата звернення: 30.10.2024).
51. Гайбура Ю. А. Управління державним боргом України: стан і перспективи. *Економіка*. Вип. 1 (42), 2024. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.12> (дата звернення: 30.10.2024).
52. Павленко, В. (2023). Управління бюджетним дефіцитом: зарубіжний досвід та уроки для України. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*, (2), 2023. С. 121-138.
53. Нікола С. О., Колеснікова О. Г. Імплементція зарубіжного досвіду формування бюджету країни. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки в контексті міжнародного співробітництва*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., 27 лютого 2021 р. Львів: ЛЕФ, 2021.
54. Дубчак І. Б. Можливості адаптації зарубіжного досвіду щодо реалізації політики бюджетного стимулювання економічного зростання. *Молодь і науковий прогрес у соціально-економічному та освітньому просторі суспільства*: матер. II Міжнар. наук. студ. конф., 12-13 листопада 2020 р. Кам'янець-Подільський: ПСНРСЕК, 2020. С. 66-70.
55. Савчук С. В., Карман Л. В. Зарубіжний досвід формування державного бюджету. *Сьомі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: зб. наук. пр., 16 листопада 2021 р. Тернопіль: ЗНУ, 2021. С. 93-95.

56. Савастєєва О. М. *Фінансові системи зарубіжних країн*: навч. посіб. К.: ФОП Гуляєва В. М., 2019. 177 с.
57. Шендерівська Ю., Вояк І. Політика бюджетного стимулювання економічного зростання: зарубіжний досвід та уроки для України. *Фінансово-економічна діяльність суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. фор., 20-21 жовтня 2022 р. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2022. С. 200-202.
58. Калініченко З. Д. ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ЗБАЛАНСОВАНOSTІ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ. *Економіка та управління соціально-економічним розвитком країни в умовах глобалізаційних викликів*: матер. І Всеукр. круг. ст., 22 грудня 2021 р. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 70-75.
59. Возняк Г., Дмитрик О. Фінансова стабільність та напрями її зміцнення: кейс для України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. №2(71). С.70-80.
60. Голинський Ю., Дубик В., Стасишин А. Вплив міжнародної фінансової допомоги на бюджетну стабільність. *Фінансовий простір*. №3 (51). 2023. DOI: [https://doi.org/10.30970/fp.3\(51\).2023.212627](https://doi.org/10.30970/fp.3(51).2023.212627) (дата звернення: 14.11.2024).
61. Слатвінська М. О. Взаємозв'язок цілей, інструментів і результатів реалізації фіскальної політики: виклики сучасності. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах*: збір. матер. II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 9-10 квітня 2020 р. Полтава: ПУЕТ, 2020. С. 43-47.
62. Арістов Ю. Ю. Бюджетна система як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Економіка та держава*. 2020. №3. С. 154-159. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.154 (дата звернення: 15.11.2024).
63. Мовчан А. А., Єфремова К. В. Сучасні проблеми формування Державного бюджету України та шляхи їх вирішення. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем*: матер. III Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф., 8 грудня 2023 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2023. С. 315-317.